

Fıkıh Metinlerini Doğru Anlamanın ve Metin İnşâ Etmenin Bazı Engelleri ve Bunları Aşmada el-Hidâye'nin Örnekliliği

Some Obstacles of Constructing and Understanding the Texts of Fiqh Correctly and the Exemplary of al-Hidaya in Overcoming These

Zeki KOÇAK

DİB Erzurum Ömer Nasuhi Bilmen
Dini Yüksek İhtisas Merkezi
Müdürlüğü

öz

Çalışmamızda fıkıhın sabit alanıyla değişken alanına işaret edilip anlamayı ve metin inşasını zorlaştıran bazı tarihi ve ilmi sebepler ve engeller incelenmiş ve bunları aşmada Merginânî'nin el-Hidaye'si örnekliliğinden hareketle bir değerlendirme yapılmıştır. Fıkıh tarihinde metinlerin genelde nasların harmanlanmasıyla inşa edildiğine ve bunun mahiyetine işaret edilmiştir. Ayrıca Müslümanların tarihin bazı dönemlerinde geçirdikleri sıkıntıları müteakip refleks gösterip yeni ve başarılı metinler inşa ederken bazı dönemlerde neden bu başarıyı gösteremedikleri üzerinde durulmuştur. Metin inşa etmenin külli bir durum olup cüzi parçalarla kolayca oluşamayacağı vurgulanmış ve bu doğrultuda nazireler ve misaller verilmiştir. Merginânî'nin metin inşasındaki başarısında kendi birikimi yanında onu kuşatan şartların da etkili olduğu ihsas edilmeye çalışılmıştır. Geleneğimizdeki metinlerin anlamaya halel getiren kısalığının sebeplerine işaret edilirken günümüzde yazılan metinlerle mukayesesine de gidilmiştir.

Anahtar Kelimeler: Güncel, fıkıh, fıkıh usûlü, hukuk, mekân, metin, zaman, anlama

ABSTRACT

In our study, some historical and scientific reasons and obstacles that make understanding and constructing text difficult were examined by pointing to the variable field with the fixed field of fiqh, and an evaluation was made based on the exemplary of Merginani's al-Hidaya in overcoming these. In the history of fiqh, the fact that texts are generally constructed by blending the verses and the nature of the construction of texts by this method have been pointed out. In addition, it was emphasized why Muslims could not be successful in constructing texts in some periods, while showing reflexes and achieving this following the difficulties they had in some periods of history. It has been highlighted that constructing a text requires appropriate conditions and that a text cannot be easily formed with small pieces; accordingly illustrations and examples are given. It was underlined that besides his own accumulation of knowledge, the conditions surrounding him was also effective in the success of Merginani in the construction of the text. While identifying the reasons for the shortness of the texts in our tradition that impede understanding, traditional text has been compared with the texts written today.

Keywords: Actual, fiqh, fiqh methodology, law, place, text, time/era, understanding

Giriş

İnce ve derin anlama üzerine kurulan fıkıh ilmi, insanın leh ve aleyhine olmak üzere hayatının her alanını kuşatır. Bu yüzden fıkıh, inkişaf ettiği toplumun hayat tarzını yansıtmaya gerektir. Fıkıhta ibadet, muamelat ve ukûbât nev'inden insanî fillerin hükümleri temel olarak naslarla ve diğer delillerle belirlense de mahalli unsurların etkisi azımsanmayacak kadar çoktur. Zira fitraten medeni olan insana yaşadığı çevrenin, coğrafyanın, iklimin, tarihi ve sosyal şartların etki ettiği inkâr edilemez bir gerçektir. İşte bunlar ahkâma göre yaşamaya çalışan insanın eylemlerini, hal ve hareketlerini, hatta beslenme şekillerini bile etkilediğinden coğrafya insanın kaderinde önemli bir rol sahibidir (İbn Haldun, 2001, s. 73-75, 81-83).

İnsan bir bölgeye bağlı yaşamaktadır. Onun için meselelerimiz tarihi ve mahalli şartlar dikkate alınarak değerlendirilirse hem fert hem de amme vicdanında makes bulur. Fakihe düşen vazife, verdiği fetvaların mahalliliğini ve tarihiliğini sağlamaktır.

Makalemizde -bugüne kadar pek ele alınmayan- 'klasik' fikhî metinlerin doğru anlaşılmasının ve metin inşasının tarihi hadiselerden ve ilmi eksikliklerden doğan engelleri incelenmiş ve Merginânî'nin (öl. 593/1197) Hidâye'si özelinde örneklendirilmiştir. Merginânî, biraz da bulunduğu zamanın, çevrenin ve

Geliş Tarihi/Received: 27.06.2021

Kabul Tarihi/Accepted: 17.04.2022

Sorumlu Yazar/Corresponding Author:
Zeki KOÇAK
E-posta: zkocak25@hotmail.com

Cite this article: Koçak, Z. (2022). Some obstacles of constructing and understanding the texts of fiqh correctly and the exemplary of al-Hidaya in overcoming these. *Current Perspectives in Social Sciences*, 26(2), 192-207.

Content of this journal is licensed under a Creative Commons Attribution-NonCommercial 4.0 International License.

1 Sözlükte "birinci sınıf, mükemmel, son derece dikkat çekici göze çarpan" manasına classic bugünkü kullanımda daha çok tarihsel ve edebi çağrışımları olan bir sözcüktür. Klasik kavramının tarihteki anlamları bizdeki karşılığı, klasiklerin medrese eğitimindeki yeri ve anlaşılabilirliği ilgili gerekli bilgi için Bk. (Bedir, 2011, s. 53-56; Kara, 2011, s. 61, 64, 67-80).

şartların gerektirdiği bir olgu olarak ortaya çıkmıştır. O, kendisinden önceki fakihlerin riayet ettiği hukuki gerekçelere daha çok dikkat çekmiş, öncesiyle sonrası arasında bir kavşak noktası oluşturmuş ve takip ettiği usulle günümüzde yapılması gerekenlere yöntem sunmuştur.

Fıkıh ilmi, insan hayatını daha çok fetva eksenli olarak konu edindiğinden bu ilmin temel sabiteleri ve zarurât-ı diniyeleri yanında değişken yönünün de olması tabiidir. İnsan değişikliği sevdiğini iddia etse de değişmeyi ve alışılmışın dışına çıkmayı çok da istemez. Hatta ona, bunu denemek bile zor gelir. Netice itibarıyla ibadetlerde 'taabbudilik' esas olduğundan değişim çok sınırlıdır. Muamelatta ise hüküm istinbatının bileşenlerinin çeşitliliği sebebiyle 'ta'lim' esas olup değişim yönü daha fazladır. Ukûbata gelince naslarla belirlenen kısas ve hadler gibi cezalar ibadetlere, tazir nev'inden cezalar da cinsine münasip hadler esas alınsa da muamelata benzemektedir. Hemen belirtelim ki, çalışmamızda anlama ve metin inşasına² etki eden değişen ve değişmeyen hususlar genel olarak usûl temelinde incelenmiştir.

Çalışmamızda inşa tabirini tercih ettik. Çünkü ülkemizde ve dünyadaki ilahiyat ve hukuk fakültelerinde telif, tasnif ve tecdid nev'inden çalışmaların az da olsa yapıldığını görüyoruz. Şunu da ifade edelim ki 'inşa' derken fıkıhın ve kelamın her babını yeni baştan ele almayı kastetmiyoruz. Belki yapılması gereken, fikhî konularda yenilenmesi gereken kısımlarda tecdid ile hareket edilirken yeni çıkan meselelerde kadim ulemanın yaptığı gibi kitap/bab inşa etmektir. Fıkıh ve kelam tarihimizde bunların çokça misali mevcuttur.³ İnşa lafzını tercih etmemizin diğer bir gerekçesi ise bir asrı aşkındır Müslümanların 'tecdid' nev'inden çalışmalarının çeşitli tartışmaları beraberinde getirmesi ve 'tecdid' kavramının 'müceddid'⁴ kavramıyla birlikte yıpratılıp reform gibi anlam kaymalarına uğramasıdır. Bu tartışmaların temelinde birazdan bahsedeceğimiz 'sabit' ve 'değişken' alanların başka bir ifadeyle içtihadı müsait olan alan ile müsait olmayan alanların karıştırılmasının da etkili olduğunu düşünüyoruz.

Fıkıhın Sabit ve Değişken Alanları

Bu başlıkta fikhî meselelerin veya fikhî hükümlerin sabit ve değişken alanları ve boyutlarını ele alsak da konumuz gereği kapsayıcı ve kısa olması açısından "fıkıh" kavramını kullanmayı tercih ettik. Görebildiğimiz kadarıyla Müslümanlar iki asra yakındır yaşanan krizin çözümüyle ilgilenmişlerdir. Yalnız yapılan çalışmalarda genelde içtihadı açık alanlar yerine kapalı alanlarda enerjilerini harcamışlardır. Mesela Hanefilerce 'tahsis'e, 'takyite', 'te'vil'e ve 'nesh'e muhtemel "zahir" ve "nas" ile sabit olan hükümler yerine 'tahsis'e ve 'tevil'e muhtemel olmayan "müfesser" ve daha kuvvetli olup ilaveten 'nesh'e ve 'tebdil'e de kapı aralamayan "muhkem" ile sabit olan hükümlerle ilgilenilmiş ve gereksiz tartışmalar üretilmiştir. Yine "hafi" ve "müşkil" ile sabit olan hükümler yerine beyanı, 'mücmil'e bırakılan "mücmel" ve sığasından neyin murat edildiğine ulaşılmayıp gerçek muradın Allah katında olduğuna inanılan "müteşabih" ile sabit olan hükümlerle ilgilenilmiştir (Ahsikesî, 2015, s. 21-28; Hallaf, 1984, s. 189-209; Pezdevî, 2014, s. 99-103). Bu tartışmaları tetikleyen tarihi, siyasi, iktisadi ve sosyal sebepler yanında özellikle İslam ülkelerindeki hukuki değişikliklerin de etkili olduğunu söyleyebiliriz.

Diğer taraftan fıkıhta özellikle doğru anlama ve metin inşasını kavrayabilmek için fıkıhın sabitliği ve değişkenliği meselesine, mahiyet olarak değinmek bir zorunluluktur. Deliller hiyerarşisi açısından bakıldığında fıkıh ilminde ilahi iradenin temel alındığını söylemeliyiz. Fakat burada İslam fıkıhını sadece ilahi irade nazariyesi ile izah etmek eksik kalır (Gözler, 2016, s. 207) Çünkü fer'i deliller bile her ne kadar naslara bağlılık kriterine göre değer kazansa da⁵ fakihin yaşadığı çevre, mahalli şartlar ve âdetler metin inşasında ve fetvada dikkate alınmak zorundadır.⁶ Ali Fuat Başgil (1893-1967), 'İslam'da hak, Allah'ın iradesidir. Hukuk yani İslam cemiyetlerinde riayeti lazım kaideler ise ilahi iradenin zuhuru demek olan (Kur'an) dadır. Kur'an'da (hayır şer) her şey gösterilmiştir. Kur'an'da olan fiiller ilahi iradeye uygundur, binaenaleyh haktır. Uygun olmayan fiiller, ilahi iradeye uygun değildir, binaenaleyh isyandır. Şu halde İslam'da hukukun ana kaynağı ve esas kanunu Kur'an'dır.' Bunun ardından Hz. Peygamber'in sünneti, sonra icma ve kıyas gelir. Bunlara mühim bir hukuk kaynağı olarak örfü de ilave etmek gerekir. O suretledir ki edille-i erbea'da bulunmayan meselelerde "âdet muhakkemdir" yani hüküm âdete, örf ve teamüle göre verilir, denmiştir (Başgil, 1940, s. 56-58). İşte burada devreye giren beşeri irade özellikle şahsa ait fetvada etkilidir. Belki konuya menşei itibarıyla bakmak meselenin anlaşılmasına yeni bir boyut kazandırabilir. Zira suyun, dünyanın derinliklerinden geliyor olmasına menşei, dünyada nakihre çıktığı yere ise kaynak denir (Çağıl, 1963, s. 96). Bunun gibi Allah yani kitap/Kur'an fıkıhın menşei, sünnet ve icma ise kaynağıdır. Pezdevî'nin (öl. 493/1100) işaret ettiği gibi kıyas, diğer üç asıldan (kitap, sünnet, icma) istinbat edilen dördüncü asıldır (Pezdevî, 2014, s. 95) Kıyas baştan metot/yöntem, sonuçta delil olduğundan onun da kaynak olduğunu söyleyebiliriz. Fer'i delillerin kaynaklığı ise belirttiğimiz gibi menşei ve diğer kaynaklara yakınlığına ve aykırı olmamasına göredir. Bittabi bu, deliller hiyerarşisi açısından da böyledir.

Belirtmek gerekir ki, İslami ilimler içerisinde amele en yakın olanı fıkıh ilmidir (Taşköprüzâde, 2017, s. 27). Günümüzde müftülüklere gelen soruların %95'inin fıkıhla ilgili olması bunun kanıtı gibidir. Durum böyle olmakla birlikte fetvaların ne kadarının delillere muvafık olup olmadığı ve toplumdaki ne ölçüde makes bulup bulmadığı bir araştırma yaparak henüz tespit edilmiş değildir. Belki fıkıhın sabit ve genel oluş vasfıyla özel, tarihi ve mahalli vasfını birbirinden ayırıp ona göre hareket edersek yukarıda zikrettiğimiz durumlarla ilgili daha isabetli konuşabiliriz.

2 Çalışmamızda 'metin yazmak' yerine 'metin inşa etmek' kavramını tercih ettik. Çünkü yazmak, sadece kaleme almak, telif etmek, birinden aktarmak veya zorla yazdırmak anlamlarına gelmektedir. Ayrıca konumuzla doğrudan bir münasebeti olmasa da Kur'an'da 'elleriyle yazdıklarını' Allah'a nispet edip geçim sebebi kılanlar da yerilmiştir (Bakara, 2/79). İnşâ etmeye gelince bir şeyi kendi birikimi ile yeniden oluşturup ortaya çıkarmak, kaynaklanmak, türemek, yetişmek, yetiştirmek, bina etmek, kurmak, telif etmek, gelişip serpilme ve büyümek anlamları yanında müteradif olarak da doğmak, doğum yapmak demektir ki işte konumuzda kastedilen 'metin inşası' budur. Zira kişinin ilimden hamile olduktan sonra ortaya koyduğu çalışmaya eser denir. Aksi halde kitaplarda var olanı tekrar edip malumu ilan etmek mantıken de batıldır. Fakat yine de bir emek mahsulü olduğu için kariyer verilir. Yoksa ilim ile izdivacı olmayan birisine "Eser yaz" demek tıpkı bir bakireye "Doğum yap" demek gibidir.

3 Tecdid ve ilgili hadis çerçevesinde yapılan tartışmalar için Bk. (Kevserî, 1994, s. 201-208).

4 Her yüzyılda İslam ümmetinin içinden bir müceddid gönderilip dinin yenileneceğine dair rivayet için Bk. Ebu Davûd, *Melâhim*, 1.

5 Asli deliller arasında bir deliller hiyerarşisi olduğu gibi tercihte kullanılabilmesi için fer'i deliller arasında da bir hiyerarşi vardır. Fer'i delillerin normlar hiyerarşisi için *nassa yakınlık*, *sosyal realiteyi dikkate almak* ve *ideal olanı yakalama* şeklinde konulan üçlü kriterlere göre normlar hiyerarşisi oluşturulabilir. Fer'i delillerin değer sıralaması *şer'u men kablene* ve *kavlî's-sahabî'yi* ayrı bir değerde tutarsak *istihsan*, *örf-âdet*, *maslahat*, *istishab* ve *sedd'ü'z-zera'i* şeklindedir. Bilgi için Bk. (Koçak, 2004, s. 196-207, 220).

6 Fakih fetvada zikredilen şartlara riayet ederse ister istemez yeni fetvalar verecektir. Mesela 1539'da Şeyhülislam atanan Muhyiddin Mehmet Efendi Çivizade kaleme aldığı mecmuasında fetvalar vermiştir. Bu mecmuayı sonra oğlu Çivizade Mehmet Efendi tamamlamıştır. Bu fetva mecmuasında Baba Çivizade 266 yerde, Oğul Çivizade ise 66 yerde "ekülül/ ben derim ki" şeklinde fetvalar vermişlerdir. 18 adette kenarda tercih kaydı düşmüşlerdir. Bk. (Düzenli, 2013, s. 28-40).

Fıkıhın anlatılan bu yönlerinden hareketle bizler namaz ve oruç gibi bedeni ibadetlerde minelkadim devam eden hükümleri müsteftiye nakledebiliriz. Ancak yeni çıkan siyasi, ticari ve tıbbi gelişmeler ile çağdaş iletişim ve ulaşım araçlarının etkilediği mevzuları nazardan uzak tutamayız. Diğer yandan mali ibadetlerden zekâtın gelirleri ve dağıtım konusu, maliye hukuku açısından yeniden ele alınmalıdır. Hatta günümüzde devlet tarafından bazı vergiler ile zekât ilişkisini iyi tefrik etmemiz gerekir. Şöyle ki, zekât mali bir ibadet olması itibarıyla kulluk borcu, devletin takdir ettiği vergiler ise “*el-Cibaye bi'l-himaye*/vergi devletin himayesine binaen alınır” (Haskefi, 1979, s. II, 310) kaidesine istinaden vatandaşlık borcudur. Bunun yanında bu iki gelirin (zekât-vergi) harcadığı mahaller açısından âmir devletin kanunlarına ve ammenin iradesine havale edilerek sabit olan vasıflarıyla değişken olan vasıfların birbirinden ayrılması gerekir.

Hem bedeni hem de mali ibadet olan hac için de birtakım sabiteler ile değişkenlerin birbirinden tefriki gerekir. Şöyle ki, ihram, ziyaret tavafı, Arafat vakfesi haccın sabiteleri iken bunlara bağlı olarak tertip ifade eden taş, baş, tıraş diye sıralanan şeytan taşlama, kurban kesme ve tıraş olma gibi menasikin pek tabii olarak farkları olabilir. Zira Hz. Peygamber (sav) menasikten tertip gerektiren alanlardaki takdim ve tehirlerle ilgili hükmü soran sahabeye “*if'al la harece/yap -devam et- zorluk/sıkıntı yoktur*” (Buhârî, *Hac*, 125; Müslim, *Hac*, 334) buyurması değişken vasfa işaret etmiştir. Yine Arafat inişi yolda namaz kılanlara Resulü Allah (sav) “*es-Salatu Emameke veya Emameke es-Salatu/Namaz ilerde*” (Buhârî, *Vudu*, 6; Ebû Dâvûd, *Menasik*, 63) buyurmuş, buna bağlı olarak da Hanefiler, Müzdelife’de akşam ile yatsı namazının cem’i tehir⁷ ile kılınmasının vücûbiyetine hükmetmişlerdir (Merginânî, 1424, s. I, 158). Fiilen Resulü Allah tarafından mezkûr şekilde tatbik edilen Müzdelife vakfesi, sıhhatli olanlar hakkında ayrı bir hükmü, yine yaşlıların bizzat Resulü Allah (sav) tarafından geceden gönderilmesine binaen de mazeret gurubunda olanlar için ayrı bir hükmü gerektirdiği söylenebilir. (Karagöz, 2007, s. 269-296; Merginânî, 1424, s. I, 157-159;).

Muamelat konusunda akitlerin in’ikat şartlarıyla ilgili âkideynin durumu, malın mütekevvim olması, mevcut ve teslimi kadir olunması gibi temel sabiteler yanında modern iletişim araçları ile yapılan akitlerin bağlayıcılığının tartışılması bu alandaki esnekliğin bir göstergesidir (Dönmez, 2015, s. 287-359). Yine fıkıhın sabitliği ve esnekliği bağlamında şufa davasını da düşünebiliriz. Şunu da ifade edelim ki şufa davası, iptidaen İslam hukukunun benimseyip dava yoluyla kullanılan ‘*ön alım*’ hakkının kabul edilmesidir ki Roma Hukuku’nda, Hammurabi Kanunları’nda diğer Mezopotamya ve eski Türk Hukuku’nda böyle bir akde rastlanmamaktadır. Daha sonra konuyu ele alan Roma Hukuku’nun bu konuda ilahi hukuktan etkilendiğini düşündürmektedir (Çeker, 2014, s. 122). Ayrıca “zarar verme ve zarara zararlı mukabele etmenin yasaklığı” (Darekutnî, 1986, s. III, 77) bildiren hadisin daha sonra küllî kaide (Mecelle, md. 19) olarak revaç bulması fıkıhın sabit yönünü gösterirken buna mukabil günümüz iletişim araçlarıyla şufa hakkını kullanma şeklinin değişkenliği ise fıkıhın esnekliğini gösterir niteliktedir. Mesele A şahsı Twitterdan bir yeri aldığını ilan etmesine diğer şufadar olan B şahsının yine Twitter aracılığıyla şufa hakkını kullandığını ifade etmesi çok tabii olarak kabul edilebilir. Hanefilerce şufa hakkında komşuluğun gözetilmesi, düzenleme yapılırken fıkıhın ahlakilik ilkesinin dikkate alınması gereğini gösterir niteliktedir.

Ceza hukukunda, suçun şahsiliği, suçun nev’ine göre cezanın değişkenliği, suçun bizzat nas ile sabitliği yeni ifadeyle kanuniliği, hadlerin sabit olduktan sonra düşmemesi, hakkullah/Allah hakkı, hakkulibad/kul hakkı ve karma haklarda Allah hakkının veya kul hakkının galip olduğu hak nazariyeleri ve diyetler gibi hususlar genelde değişmez (Avcı, 2014, s. 32-44). Tazir nev’inden cezalar ve maznunun lehine şüphe ile hadlerin düşürülmesi ve siyaset-i şer’iyye gereği irtidat gibi suçlarda fitne oluşturuyorsa öldürülebileceği, aksi halde Ebu Hanife’ye göre öldürülemeyeceği (Serahsî, s. X, 110) gibi değişkenlik arz eden vasıflar, ceza konusunda da değişime açık alanın varlığını göstermektedir.

Hemen burada belirtelim ki, fıkıh ilmi günümüzde muamelat ve ukûbât yönünden tatbik edilmese de ilk günden beri devam eden ibadetler fıkıhı, önemli bir yeri haizdir. Zira İslam’ın bu kadar düzenli ve detaylı bir ibadet fıkıhının bulunması önemli bir ayrıcalıktır.⁸ Özellikle ibadet fıkıhı kişiye tertipli, düzenli ve sosyal olma gibi pek çok özellik kazandırır. Bu minvalde fıkıhın sabitlik ve değişkenlik açısından diğer dallarının da makâsîdü’ş-şeria doğrultusunda düzenlendiğini vurgulamak gerekir. Başgil tarafından hukukun da, cemiyetin muvazenesini ve nizamını temine yarayan, cemiyette temerküz etmiş ve teşkilatlanmış kaideler manzumesi olarak tarif edilmesi (Başgil, 1940, s. 10, 13) fıkıhın ve hukukun sabit ve değişkenlik yönünden hedef birliğinin delili niteliğindedir.

Fıkıh ilmi açısından muamelat konularında değişim esas olsa da daima değişmeyen bir öz vardır. Tıpkı diğer ilimlerde olduğu üzere, çeşitli gelişmeler ve değişimler olsa da fizikte yer çekimi kanunu ve eşyanın yer kaplamasının, kimyada, kimyasal tepkimelerde kütlelenin korunması gibi fıkıhta da değişmeyen esaslar vardır. İşte fıkıhî metinlerin/hükümlerin değişime açık yönleri olsa da nasların değişmeyen özünün korunması gerekmektedir.

Fıkıh ilminin değişmeyen bir diğer yönü ise İslam itikat ve amelinde mündemiç olan ahlaki ilkelerin ve değerlerin korunmasıdır. Esasen İslam ahlakının her daim nazar-ı dikkate alınması, özde fıkıh ilminin genelde İslam düşüncesinin ana hedeflerindedir. Aslında İslam dininde itikat, fıkıh ve ahlak birbirinin mütemmim cüzüdür.⁹

Anlamayı ve Metin İnşasını Zorlaştıran Tarihi Arka Plan

Buraya kadar fıkıhın genel özellikleri hakkında verdiğimiz bilgileri ve misalleri çoğaltabiliriz. Ancak ana mantığı sunmuş olduğumuzu düşünerek bu kadarla iktifa ediyoruz.

7 Cem’i tehir: Hacılar arefe günü güneş battıktan sonra Müzdelife’ye inerler. Burada akşam ve yatsı namazları yatsı vaktinde birlikte kılınır ki buna cem’i tehir denilir. Cem-i tehir Hanefi mezhebine göre vacip Şafii mezhebine göre sünnettir. Cem’i tehir yapılırken iki farz arasında sünnet kılınmaz. Bu itibarla akşamın sünneti ile yatsının ilk sünneti terk edilir. İki vaktin namazı bir ezan ve bir ikametle kılınır. Yatsı namazı için ayrıca ezan ve ikamete gerek yoktur. Yatsının farzından sonra iki rekât sünnet ve vitir kılınır.

8 Günümüzde çıkan koronavirüs ile mücadelede bile ibadetlerdeki özellikle namazlardaki temizlik anlayışının hayati öneme haiz olduğu müsteğniyi izahtır. Orucun insan iradesi ve sıhhati üzerindeki etkisi, zekâtın toplumsal yardımlaşma ve sosyal adâletin temini açısından ehemmiyeti detaylı çalışmalarla ancak izah edilebilir. Haccın insan bilinci, ümmet şuur ve sosyal ekonomik faydaları ile kurbanın psikolojik etkileri hiç de azimsanmayacak kadar çoktur. Bunlara ilaveten ibadetler, toplumu aşırı değişkenlikten koruyup müstakar bir yapıya ulaştırmada önemli bir rol üstlenmişlerdir.

9 Bu üç esasın birbiriyle irtibatı tıpkı bir arabanın çalışması gibidir. Şöyle ki, akü motoru çalıştırır, motor aküyü doldurur ve derken araba hareket eder, arabanın hareketi kadar durdurmak için firen aksamı da önemlidir. Fıkıhın ahlakiliği konusu ayrı bir çalışmayı gerektirecek kadar önemli ve geniştir.

Çağımızda yeniden yeşertilmeye çalışılan Selefilik ve onun bir versiyonu olan Vehhabilik ile Hariciliğin yeni sürümü olan yapıların bir hadisi bütün bağlamlarından ve vürüd sebeplerinden koparıp duygu ve düşüncelerine âlet etmeleri ne kadar tehlikeli ise¹⁰ Kur'an'dan bir ayeti okuyup duygu ve düşüncelerine göre 'tevil' ve 'tahsis' etmeleri de o kadar tehlikelidir.¹¹ Fıkıh usulünde 'hadis'¹² yerine 'sünnet'in kullanılması, her hangi bir konuda tek bir hadisi cimbleyip sonra da genelleme hatasına düşmek içindir. Yapılması gereken, elimizdeki bir konuyla ilgili ayetleri, Resulullah'ın (sav) bütün sözleri, filleri ve takrirlerini inceledikten sonra ümmetin telakkisi olan icmaya atf-ı nazar edip kendi milletimizin örfünü, sorunlarını, ihtiyaçlarını, beklentilerini bireysel ve toplumsal şartlarını da dikkate alarak hüküm vermektir. Bunlara ilaveten yine usûlde müradif olarak (Molla Gürânî, 2007, s. 121; Molla Hüsrev, s. 27) 'Kitap' kullanılıp 'Kur'an' ile tefsir edilmesi yukarıda izah ettiğimiz mantığı çağırıştırır niteliktedir. Zira Teftâzânî (öl. 792/1390), kitabın sözlükte yazılan şey için kullanılırken ehl-i şer'in örfüne göre kelâmullahâ âlem olduğunu, Kur'an lafzının ise sözlükte okumak anlamında mastar olup örf-i âma göre yine insanların lisanında okunan kelâmullah manasına geldiğini ve Kur'an'ın kitaptan meşhur olduğu için de kitabın onunla tefsir edildiğini söylemiştir (Teftâzânî, 1310, s. I, 49). Ebu Hilal el-Askerî (öl. 400/1009), kitap kelimesinin bir varak için kullanıldığı gibi varakların toplamı için de kullanıldığını söyler (Askerî, 2006, s. 531). Öyleyse bir ayet yerine konuyla ilgili ayetler yani kitap ile konunun sünnetteki ve ümmetteki mutlak telakkisi görülmeden ve örf ü âdet bilinmeden hüküm verilmemelidir (Edip Salih, 2002, s. 71-106, 107-154; Yücel, 2019: 92-94). Zira parçacı yaklaşım, mantıkî olarak bölme ve ilinti yanlışlığını, kör, aceleci ve önyargılı genelleme gibi hususları (Güneş, 2017: 66-69) tetiklediğinden hatalı hükümlere sebep olmaktadır. Gelinen noktada 'Kur'an İslam'ı' ve/veya 'Hadis İslam'ı' ifadelerinin sığılığının ve sıkıntılarının anlaşıldığı kanaatindeyiz. Yine Hidâye'den veya bir başka fıkıh kitabından bir metni mahalli ve tarihi şartlarını dikkate almadan birebir nakledip kişinin görüşünü temellendirmesi de aynı şekilde hatalı ve tehlikelidir.

Özetini sunmaya çalıştığımız bu hastalıkların iki asrı aşkın bir süredir devam ettiği nazardan uzak tutulmamalıdır. Peki, ne oldu da Müslümanlar doğru bir refleks gösterip bu kafa karışıklığından kurtulamadılar. Oysa tarihteki pek çok sıkıntılı dönemlerde ulemanın gösterdiği üsûle dayalı refleks her mezhep içinde yeni çözümlerin üretilmesini sağlamıştır. Şimdi ise her birimiz bir şeyler söyleyip sonra birtakım bahaneler ileri sürüp bir de İslam fıkıhının uygulanmadığı mazeretine sığınıp rahatlamaya çalışıyoruz. Oysa fıkıh fiilen yürürlükte olmasa bile günümüzdeki gelişmelerden hareketle mer'î hukukta muamelatın genel telakkisi hemen hemen aynıdır. Dolayısıyla gelişen dünya şartlarında ticaretin farklı alanları ile ilgili çeşitli çalışmalar yapılabilir. Mesela marka hukuku ile ilgili niçin bugüne kadar ilahiyatlarda bir çalışma yapmadık, yeni metin yazmadık veya yazılan klasik metinlerimize ilavede bulunmadık. Niçin hukukun yeni dallarıyla ilgili yeni kitaplar inşâ etmedik. Bunların hepsinin sorgulanması gerekmektedir. Sadece eleştiride bulunup hiçbir metin yazmamak, kitap ilave etmemek bilimsellikte nasıl izah edilebilir?

Kanaatimizce mezkûr halimizin sebeplerinden biri şudur: Haçlı seferlerinde istedikleri başarıyı elde edemeyen Batı, farklı bir stratejiye yönelmiştir. 18. yüzyılda İngilizler Basra ve Bağdat sefirliklerini açtıktan sonra, Osmanlı valileri her ne kadar üstün başarı gösterse de¹³ İngilizler Selefilik'in uç vermiş şekli olan usûlsüz topluluğu tespit edip destekleyerek bölgede neşv-ü nema bulmasını sağlamıştır. Oradan Hint alt kıtasına geçerek Kuraniyyun hareketi ile Şia'nın taassubiyetini yavaş yavaş bölgeye taşımaya başlamıştır. Bunun sonucunda Orta Doğu'da mevcut ve müstakar mezhep anlayışını tedrici olarak sivrilttiği noktalardan bozmaya çalışmış ve başarmıştır. İngilizler bu hengâmede karşı duran Osmanlı'yı oyalayarak başka bir yerde denemeye girişmiştir. İşte ilk denemenin yapıldığı yer Hint alt kıtasıdır. Bu kıtada 1765 yılında uyguladığı hukukî değişimi seksen yıl sonra farklı bir tarzda Osmanlı'da Tanzimat fermanı adıyla 1839'da diğer Batı devletlerinin desteğiyle tatbik etmiştir (Turhan, 2018, s. 92). İngilizler Osmanlı'nın direnişini sürece yayıp Orta Doğu ve Hint alt kıtasındaki işi tam hallederken İngiliz sefir Jones 1798-1806 yılları arasında Bağdat temsilciliği yapmıştır. Bu esnada Jones'in ilgi alanları; İran devleti, Mısır valilikleri, Vehhabilik, Kuzey Irak'taki azınlıklar, göçebe Araplar, bölgedeki Şii azınlıklar, Hıristiyan tebaanın korunması ve vali değişimine müdahale olarak özetlenebilir (Yurdakul Özkaplan, 2019, s. 95-97). Bunlar arasında öne çıkan husus ise yazışmalarda "Vehhabi meselesinin uluslararasılaşması" (Yurdakul Özkaplan, 2019, s. 110) dikkat çekicidir. 1808-1821 yıllarında Bağdat konsolosluğunun kurumsallaştırmasını Claudius James Rich (1787-1821) yapmıştır. Bayan Rich bölgeyi karıştırmak için çok farklı faaliyetler yürütmüştür. Bunlar Vehhabileri ileri çıkarıp bazı Arap kabilelerini elde etmişlerdir. Ayrıca kuzey Irak'a seyahat ederek Kandil'de ve Süleymaniye'de Kürt aşiretleri ile de görüşmeler yapmışlardır. Bunları engelleyen Davut Paşa (öl. 1851) ile pek geçinememişlerdir. Davut Paşa, Rich'i kötü huylu fitneci bir şahıs olarak ifade etmiştir. Bu şahıs bölgedeki diğer unsurlar yanında Yezidilerle de irtibat kurmuştur. Bölgede fitne ateşini körükleyen Bay Rich, Davut Paşa'nın birçok engellemesinden kurtulmak için Bombay'a gitmek üzere yola çıkmış ve yolda kolera hastalığından ölüp Ermeni Katedrali'ne gömülmüştür (Yurdakul Özkaplan, 2019, s. 166-178). Orta Doğu ve Hint alt kıtasındaki son çalışmaları Henry Rawlinson (1810-1895) yapmıştır. Genelde Osmanlı'ya ve özelde Türklere karşı bölgedeki bütün unsurları sıkça ziyaret ederek, 'Osmanlı İmparatorluğu'nun Asya'daki kumaşının bozulacağını' ileri sürmüştür. İngiliz siyasetinin gerçek yüzü; 'ticaret', 'siyaset', 'hükmetmek' şeklinde özetlenebilir (Yurdakul Özkaplan, 2019, s. 239-279). Asya'daki Hanefi mezhebini yok edip Vehhabilik nev'inden bir

10 Hac dönemi Mescid-i Nebevi'nin çıkışında büfeye benzer bir iki yerde açılan küçük pencerelerin önünde oturan gençler hac veya diğer konularla ilgili soru soranları çok da dinlemeden konuyla alakalı veya alakasız genel mahiyetteki ezberledikleri hadisleri koltuklarında o tarafa bu tarafa sallanarak lakayt bir tarzda okuyup cevap veriyorlardı. Soru ve cevaplar birbirine benzerdi. Fetva veren tıpkı hastayım diyen birine "aspirin al" diyen kişi gibi durmadan belirli hadisleri papağan gibi tekrar ediyorlardı. İşte İslam ümmetinin düşürülmek istendiği hal herhalde buydu.

11 İlk şekli Haricilerde gördüğümüz bir ayet okuyup hüküm verdikten sonra istediği gibi davranıp insanları tekfir edenlerin her dönem ısıtılarak farklı bir ad ve şekilde yeniden gündeme alınması, Ahmedilerin (Kadiyaniler) Mirza Gulam Ahmet (ö. 1908) radikal Sünnilerin Pakistan'da mezhepci bir anlayışla yetişmesine etki etmiştir. Ahmediler M. G. Ahmet'in peygamberliğine inanacak kadar ileri gidenler olduğundan başta Pakistan olmak üzere şiddet dalga dalga yayılmaya başlamıştır. Geniş bilgi için Bk. (Zaman, 2018, s. 195, 196, 203-212). Son çeyrek asırda bu yapıların ülkemizde denenmek istendiği ortaya çıkmıştır. Asıl maksat ise şiddet devşirerek toplumsal huzuru ve barışı bozup milleti tefrikaya sürüklemektir.

12 Diyanet İşleri Başkanlığı tarafından hadislerle ilgili yapılan çalışmaya "Hadislerle İslam" isminin verilmesi de uygun olmamıştır. Bir emek mahsulü olan ve tahkiye üslubunun güzel kullanıldığı bu çalışmaya "Konularına Göre Hadisler" deneysel daha uygun olurdu. Çünkü İslam düşüncesinin kurucu metinleri *fıkıh* ve *kelam* üzerinden olmuştur. Birisi hadislerle diğeri Kur'an ile İslam dediğinden genelde şiddetli esas alan nevzuhur yapıların ortaya çıktığı malumdur.

13 Enderun mektebinde yetişen Osmanlı valilerinin, 1600 yılından itibaren İngilizlerin konsolos, keşif, misyoner ve oryantalist adı altında yaptıkları faaliyetlere karşı mücadelelerini ve Osmanlı'nın bölgede kurduğu sistemle İngilizleri nasıl engelleyip ve uzun yıllar uğraştırdığı görülmektedir. Fakat 1798- 1856 yılları arasında ise Basra ve Bağdat konsoloslukları aracılığıyla bütün güçlerini sarf edip Orta Doğu'da ve Hint alt kıtasında fesat unsuru oluşturdukları da bir gerçektir. Geniş bilgi için Bk. (Yurdakul Özkaplan, 2019, s. 7-10).

mezhebin gelişimi sağlanmadan Asya'da başarılı olunamayacağını ortaya koymuşlardır. Çünkü onlar mezheplerin varlığının devletlerin varlığından daha uzun ömürlü olduğunu biliyorlardı. Onun için Hanefiliği yıkmayı ilk hedeflerine koymuşlardı. Rusya'nın komünizmin yayılmasıyla Asya'yı ele alması, Batı'yı ve İngilizleri Orta Doğu'da eksik kalan işlerini sınırsızca tamamlamaya yöneltmiştir. İngilizler Filistin'de iki misyoner aileden başka İngiliz vatandaşı bulunmamasına rağmen 1830'da Kudüs'te konsolosluk açmıştır.¹⁴ Şimdi ise komünizmin 1995'ten sonra dağılıp halkların bağımsızlıklarını nispeten ilan etmesi sonucunda Batılı ajanlar Orta Asya'ya yeniden çöreklenip Selefilik ve onun bir sürümü olan Vehhabilik hızlı bir şekilde yaymaya başlamışlardır. Asya'da bu çalışmaları yapanlar, oradan Türkiye'ye gelip okuyan gençlerin dedelerinden duyup hatıra nev'inden kalan mezhebi bilgileri hatırlamalarını istemiyorlar. Batılılar ve onların emrinde çalışan işbirlikçileri; Türkiye'deki ilahiyat fakültelerinde, Diyanet ihtisas merkezleri ile Diyanet eğitim merkezlerinde eğitim gören Asyalı gençlerin oralardaki dirilişe öncülük etmelerinin önünü kesmek için yine aynı oyunu sergilemektedirler.

Bütün bunlar iki asırdır Müslümanların neden çözüm üretemediğinin arkasındaki en önemli sebeplerdendir. Çünkü Selefilik ve nev'zu-hur oluşumların şu söylemi "siz doğrudan naslardan (Kur'an-Sünnet) hüküm alırsınız" kulağa hoş gelse de bunların aldığı hükümlerin sadece şiddet ürettiği tarihen ve halen sabittir. Bu zihniyet metin inşâ edemez. Çünkü onun işi ezberdir. Nasları ve halkın örf ve âdetini, siyasi, iktisadi ve sosyal şartları birlikte düşünüp harmanlayıp metin yazmak zordur. Maddi imkânları ve rahatları yerinde olan kişilerin nasları okuyup hatta onları bir kamçı gibi kullanıp insanları terbiye etmesi daha elit ve sözüm ona daha müttakice bir ameldir ve masum gençleri kullanmak da en verimli iştir.

Moğol saldırıları gibi fiziki yıkımlardan sonra yeni metinler inşâ edildiği halde iki asırdır İslam dünyasında öncü metinlerin inşâ edilememesi düşündürücüdür. Kanaatimizce fiziki yıkımlar itikadi ve mezhebi/ameli olmadığı için telafisi daha kolaydır. Eğer kişi depremin altından sağ çıkarsa tekrar binasını inşâ eder, kırılan kolunu sarar ve iyileşince işlerini görür. Fakat genelde Batı, özeldir İngilizler Müslümanların içinden, Orta Doğu'dan öyle bir geçtiler ki, İslam âlemi tıpkı elektrik çarpmış kişinin halini andırır oldu. Fiziki olarak çok yıkım görülmesi de İslam âlemi iç organları zarar gördüğü için bir türlü ayağa kalkamıyor. Mezhebi sistemi bozulduğu için Hanefi selefi, Şafii selefi ve Mâlikî selefilik tarzında usûl ve bir kurala bağlı olmaksızın eline Kur'an'ı, hadisi alan konuşuyor ve ne yazık ki ikisini bir araya getirip üçüncü bir cümle kuramadığından ötürü metin yazamıyor. Bu da gösteriyor ki asıl yıkım zihne, düşünceye ve sisteme yönelik yıkımdır.

Oysa Kur'an ve Sünnet merkezde olmak kaydıyla usûlün öncülüğünde, çağın gerektirdiği bütün bireysel ve toplumsal şartlar muvacehesinde ve mezheplerin nazariyeleri çerçevesince çözümler aransaydı Emevi, Abbasi, Selçuklu hatta Osmanlı dönemlerinde olduğu gibi -idari açıdan tartışmalı hususlar olsa da- fikhî bir nizam tesis edilebilirdi. İşte bizler imam Ebu Hanife'nin (öl. 150/767), İmam Mâlik'in (öl. 179/795), imam Şafii'nin (öl. 204/820) ve diğer müçtehitlerin o gün yaptıklarını bugün yapamıyoruz. Herkes paniklemiş haldedir. Bu panikleme hali Cemâlettin Afganî (öl. 1838-1897) ve talebeleri Muhammed Abduh (1849-1905), Reşit Rıza (1865-1935) ve takipçilerinde de aynıdır. Bunlara karşı şiddetli tepki gösterenlerdeki fikhî metinlerini kutsama tavrı ise Selefilik'in Sünni sürümü gibidir. Bu esnada Taliban'ı yetiştiren Batı, onların %95'inin Hanefi %5'inin Şafii olduğunu bildiğinden fazla tepki çekmesin diye, onlara doğrudan Selefilik'i aşlamak yerine Hanefi Selefilere ve Şafii Selefilere dönüştürme yoluna girdi ve başarılı oldu (Büyükkara, 2015, s. 92).

Kanaatimizce Müslümanlar tarihte neler olup bittiğini düşünmeden bu panik hali son bulmayacaktır. Çünkü genelde İslam âlemini, özeldir Türkiye'yi hedef alan çalışmalar tahsil gören gençlerin -çoğunlukla dini sahada- düşüncesine Kur'an ve sünnete dönüşü, hatta birlikte değil ayrı ayrı dönüşü empoze ederler. Bu mezhepsizlik demektir ki, din; mezhepsiz yani usûl'd-din, usûl'l-fıkıh ve fıkıh olmadan kısaca sistemsiz doğru anlaşılmadığından sonuçta toplum tarafından doğru da yaşanamaz. Günümüzde esas problemimiz; dini hayatımıza hukuk olarak aktaramadığımız gibi ahlaken de yaşayamayışımızdır.

İşte problem çözmede Selefilik, Mutezililik, bunların hepsinden mülhem Vehhabilik ve onun yeni versiyonlarına ve filizlerine karşılık, tahterevallinin diğer ucunda olup da ikide bir Ehl-i Sünneti ağızlarına sakız ederek onu da sıradanlaştırıp sıradan bir mezhep seviyesine düşürenler farkında olmadan aynı yöne hizmet etmektedirler. Oysa Ehl-i Sünnet, Müslüman cemaatin dalâlet üzere birleşmeyeceğinin eseri olan icmanın da tahakkukuyla İslam'ın ana omurgasını oluşturur. Çünkü Ehl-i Sünnet ve'l-cemaat, Hz. Peygamber'in vefatından sonra yasama, yürütme ve yargı erklerinin ümmete tevdi edildiğini ve ümmetin de bunu bihakkın yerine getirmekle mükellef olduğunu ifade eder.

Fakat Ehl-i Sünnet ve'l-cemaatin bu detaylarını ve mahiyetini yeterince dikkate alamayan bazı şahıslar diğer tarafa karşı olarak sarkacı, iyice gerip fıkıh metinlerini kutsal metin gibi her yönüyle nakledip ve kabul ettirme arzusundadırlar. Oysa metni yazanlar bile bazı konularda bizim zamanımızda "fi zamanına" ifadesini kullanarak bizleri uyarılmışlardır. Merginânî'nin bu hususta kullandığı ibarelere dördüncü başlıkta değinilecektir. Ayrıca Merginânî kendisinden önceki kitaplara günün şartlarının getirdiği mevzularda yeni başlıklar ilave ederek döneminin meselelerini çözmüştür. Oysa hukukun bunca gelişen dallarına rağmen, biz bugüne kadar yeni kitaplar inşâ edemedik. Yaptığımız anlık çözümlerle zamanı, günü kurtarma ve benim, senin görüşün tartışmaları ile geçirmekteyiz. Bir de usûl oluşturamadığımız gibi mezheplerdeki usûl ve sistematiki bir türlü harekete geçiremiyoruz (Koçak, 2004, s. 415-428). Genelde gereksiz eleştirilerle meşgul oluyoruz. Bununla birlikte pek çok çalışmanın kaynaklığını Hidaye ve benzeri eserlerin oluşturduğunu da görmezden geliyoruz.¹⁵ Hâlbuki Başgil, "İslam'ın hukuk ve devlet doktrinleri bilinmeden Osmanlı devletinin ne amme, ne de hususi hukuku bilinemez" (Başgil, 1940, s. 56) diyerek bizim nasıl çalışmamız gerektiğine işaret etmiştir. Şeyhülislam İbn Kemal gibi fûru fıkhıtan Hidaye'yi, usûlü fıkhıtan Tenkîh'i, tefsirden Keşşaf'ı irdeleyip yeni telifler ortaya koyabiliriz (İbn Kemal, 1316, s. 2). Bunları söylerken "bütün hayırlar eskilere şerler

14 İngilizlerin 93 Harbinden sonra Ermeniler için yapılacak reformları takip ve denetlemek amacıyla ilk defa Erzurum'da 1878'de askeri konsolosluk açmışlardır. Ertesi yıl yedi askeri konsolos daha Doğu Anadolu'ya yerleşmiştir. Arazi insanı olan bu konsoloslar 1881'de kapanana kadar Osmanlı ve Sultan Abdulhamid aleyhine Ermeniler lehine faaliyetler yürütmüşlerdir. Geniş bilgi için Bk. (Georgeon, 2006, s. 151-159).

15 Hidaye üzerine yapılan çalışmalar; 34 şerh, 14 haşiye, 14 ta'lik, 11 tekmile ve zeyl, 5 ihtisar, 10 diğer, 4 hadisleri ile ilgili, çeşitli kademedeki akademik olarak 49 adet olup halen devam edenleri ise tam tespit edemedik. Bu çalışmalar ile ilgili bilgi için Bk. (Şimşek, 2014, s. 298-318) Aynı şekilde Osmanlı döneminde kadı ve müftülerin el kitabı olan Molla Hüseyin Dürerü'l-Hükkam'ı üzerine yapılan çalışmalar, şerhler, haşiyeler, tercüme ve akademik olmak üzere 89 tane dir. Bilgi için Bk. (Ençakar, 2014, s. 271-273). Buna yakın çeşitli çalışmalar Molla Hüseyin'in diğer ilim alanlarındaki eserleri ve Mir'âtü'l-Usûl isimli eseri üzerine yapılmıştır.

bize' demek istemiyorum. Mesela ülkemizde hazırlanan İslam Ansiklopedisi önemli bir eserdir. Bunun yanında tahkik çalışmaları, yine özel konularda yapılan bazı doktora çalışmaları ve güncel meseleler ile ilgili bazı çalışmalar önemli boşlukları doldurmaktadır. Belki de bundan sonra fıkıh kültürümüzde mevcut metinlerden de faydalanarak çağımıza uygun bir eleme ve ekleme ameliyesiyle yeni kitaplar ve derinliğine kuşatıcı metinler yazmalıyız. Bunun nasıl yapılacağı hakkında ilerde daha geniş bilgi vermeye çalışacağız.

Anlamayı ve Metin İnşasını Zorlaştıran Âlet ve Âli İlimlerin Eksikliği

İslami ilimlerle uğraşacak kişinin öncelikle çok zeki talebeler arasından seçilmesi gerekir. Çünkü bu ilimleri temelinden kavrayabilmek için üstün bir zekâyı ihtiyaç olduğu açıktır. Maalesef günümüzde en düşük puanla ilahiyat fakültelerine gidilmesi -zeka ile üniversite imtihanı arasında tam bir ilişki olmasa da- bizim henüz bu meseleleri çözmede bir gayret içinde olmadığımızı göstermektedir. Öncelikle Yeri gelmişken değinmek gerekir ki, İslami ilimler sahasında yapılan çalışmalarda biran evvel unvan alayım sevdası da ayrı bir handikaptır. Bu aceleci, düşünmeden ve donanım kazanmadan gerçekleşen yazma tavrı metin inşasına engel oluşturmuştur. Bu zihniyetteki eğitim kadrosuna zeki talebeleri teslim etmenin de meseleleri çözemeyeceği kanaatindeyiz. Aslında İbn Kemalpaşa'nın fukahayı taksimatına göre (Özer, 2019, s. 353-374) yüksek lisansın muhakkikliği, doktoranın meselede müçtehitliği, doçentliğin mezhepte müçtehitliği, profesörlüğün dinde müçtehitliği ifade etmesi gerekmez miydi? İslam âleminde bunca çözülmemiş mesele varsa bizim bu unvanlarımızın mahiyetini yeniden değerlendirmeliyiz diye düşünüyoruz.

Süreklilik kazanan stratejiye gelenek denir (Arslan, 2018, s. 34). Kadim geleneğimizde ilimlerin tahsili sürecinde mezkûr strateji ve sistem gereği ilimler; âlet ilimleri ve âli ilimler diye ikiye ayrılmıştır. Öncelikle temel âlet ilimleri okunur, akabinde âlet ilimleri yardımıyla âli ilimler okunurdu. Bazen âli ilimler okunurken âlet ilimlerinden sarf ve nahiv ilmine ağırlık verildiğinden nasların ve metinlerin asıl maksatları gölgede kalırdı. Bunun dengeli olması için diğer âlet ilimlerinden insan fikrinin çalışma yöntemlerini ortaya koyan klasik ve modern mantık, sözün kullanım üslubundaki incelikleri tespit eden belagat ilminin tatbik edilmesi gerekirdi. Daha sonra bir sözün doğru anlaşılmasının mantığını ortaya koyan fıkıh usûlü ile bir sözün nakledilmesinde doğru intikalin mantığını belirleyen hadis usûlünü hem âlet hem de âli ilimleri ilgilendirdiklerinden bu iki alanın da ihmal edilmemesi gerekmektedir. Ancak bu ayrıcalığı işler hale getirip sürdürülür kılamadığımızdan yukarıda çizdiğimiz fotoğrafa engel olamadık. Esasen Müslümanların bu âlemde ilim namına sundukları bu iki ilim dalı bizim en önemli ayrıcalığımızdır. Anlama ile ilgili inşâ edilen bütün ilimleri bir arada düşünürsek fıkıh usulünün rüçhaniyetini tartışmaya hacet yoktur. Zira 'usûlü fıkıh' hakkında Gazzâlî (öl. 505/1111) akıl ile naklin izdivacı (Gazzâlî, s. I, 12), Şâtıbî (öl. 790/1388) ise şeriatın aslına nispetle 'usûlü'd-din' gibi olduğundan kat'i ilim (Şâtıbî, s. I, 10) olduğunu ifade etmesi, meramımızı anlatmaya kâfidir. Oysa bu saydığımız ilimler ile ilmi tartışmalardaki ihtilafların temelinde var olan 'münazara', 'vaz' ve 'iştikak' ilimlerine pek de atıfta bulunulmadığı herkesin malumudur. Bunların yanında anlamayı derinleştirmek, yazılanların maşeri vicdanda aksi seda bulup işlerlik kazanması için metnin içinden çıktığı toplumun kültürünü ve ahlaki değerlerini, örf ve âdetini, tarihi geçmişini, günün siyasi, iktisadi, sosyal ve ruhsal ihtiyaçlarını da dikkate almanın gereği açıktır. Temelde vurgulamak istediğimiz husus, daima belirli kalıplarla yani âlet ilimleri ile konuyu anlamaya çalışmak ister istemez sınırlandırıcı ve lafzi bir anlama tarzı oluşturmaktadır. Buna mukabil sadece güncele kaçıp modernist anlama tarzlarının ise nasları asli bağlamından koparıp kaygan bir zemine dönüştürdüğü göz ardı edilmemelidir. Neticede her iki gurupta benzer hata işlenmektedir. Zikrettiğimiz gibi iki tehlikenin ağına takılmadan her iki alanın hakkını yerinde kullanan bir usulü geliştirmemizin gereğine inanıyoruz. İlerde vereceğimiz misallerden de anlaşılacağı üzere Hidaye sahibi bunu gerçekleştirdiği için asırları aşarak bugüne gelmiştir.

Şimdi bu noktada âlet ilimlerinden yeteri kadar müstefit olamayan birisinin herhangi bir alanda metin inşâ etmesi ne derece mümkün olabilir? Sadece âlet ilimleri değil, yaşanan asrın getirdiği ilmi tespitleri ne kadar kullanıp çalışmalarımıza yansıtabiliyoruz? Kültür tarihimizde kullanılan kavramları, kısaltmaları, rumuzları ne kadar biliyoruz? Bu halde klasik metinleri nasıl anlayacağız ki akabinde de benzer metinlerin inşasını bekleyelim. Bu, tıpkı asgari düzeyde araç kullanmayı ve trafik işaretlerini bilmeyen bir kişiden kusursuz araç kullanmasını beklemeye benzemektedir. Klasik manada metin inşâ eden âlimlerin hayatlarına baktığımızda detaylı bir şekilde âlet ve âli ilimleri okuduklarını ve dönemlerindeki pek çok ilim merkezini ve âlimleri ilim ve irfan için ziyaret ettiklerini yani rihle-i tedrisat ettiklerini ve dersler aldıklarını görüyoruz.¹⁶

Günümüz dünyasında şartlar gereği branşlaşmanın esas olduğu malumdur. Yalnız bizdeki akademi fikri kişiyi duvarlarla çevrili kompartımanına koyup pencereleri de kapatmaya meyillidir. Böyle olunca diğer ilim dallarından bîhaber olan bir hukukçu veya fıkıhçı toplumun meselelerini nasıl çözecek, halkı nasıl aydınlatacak? Bu kişiler konulara sadece kendi zaviyelerinden bakacaklarından verecekleri hükümler maşeri vicdanda makes bulamayacaktır. Çünkü bir manzaraya tek açıdan bakan kişinin o manzarayı tam olarak görüp resmetmesi ve anlatması nasıl mümkün olabilir? Öyleyse Kitabı, Sünneti, usûlü, edebiyatı, ahlakı, mantığı, tarihi, sosyolojiyi, psikolojiyi, siyaseti, iktisadi ve işletmeyi bilmeyen bir fıkıhçı hangi meselelerde isabet edebilir? Leon Duguit (1859-1928), Mısır Hukuk Fakültesini kurmak için göreve getirildiğinde ilk iş olarak Hukuk Fakültesi'ne gelecekle Edebiyat Fakültesi mezunu olmalarını şart koşması önemli bir ayrıntıdır (Akal, 2019, s. 52).

Asrımızda akademik çıkmaza düşen kişilerin interdisipliner çalışmalar yaptıklarından söz etmeleri tam bir tezat teşkil etmektedir. Bu duruma modernitenin sebep olduğu söylene de asıl sebep geniş bir yelpazede okuma olmayıp ufuk darlığıdır (Akal, 2019, s. 53-62). Özellikle kendimize bakacak olursak ilahiyat alanında branşlaşma, asgari müşterekler olan âlet ilimleri ve âli ilimleri alt düzeyde dahi

16 Mesela Hidaye sahibi Merginânî, doğduğu yer olan Fergana bölgesi (Merginan) başta olmak üzere Horasan ve Maveraünnehir bölgelerinde ilim tahsili için yolculuklar yaptı. Ders okuduğu şehirlerin en meşhurları, Buhârâ, Semerkant, Merv, Nişâbur, Mekke ve Medine'de bulundu. Bu ilim merkezlerindeki âlimlerden dersler ve icazetler aldı. Hatta ders aldığı hocalar hakkında eser telif etti. Merginânî ittifakla sadece fıkıhta değil bütün İslami ilimler alanında yetkindi. İbn Kemal Merginânî'yi tercih ashabından gösterse de Ebu Firas el-Gassanî, İbn Kemal'i tenkit ederek onun mezhepte müçtehit sayılmasını ileri sürmüştür. Bk. (Şimşek, 2014, s. 280-293).

okutulmadığından ciddi sıkıntılar içermektedir. Tıpta yardımcı sağlık personeli de anatomi, fizyoloji gibi temel tıbbi dersleri yeteri derecede öğrenmek zorundadır. Bunun için biz ilahiyatçıların lisans eğitimini yeniden gözden geçirmemizin zaruretini tartışmaya hacet yoktur. İlahiyat eğitimiyle ilişkili olarak yapılan çalışmalar hakkında Aydın şu hususlara dikkat çekmiştir. İlahiyat alanında yapılan bilimsel çalışmalar genelde ilimlerin tarihini araştırmak şeklinde tezahür etmektedir. Metodoloji sorunu nedeniyle evrensel İslam geleneğiyle yeterince diyalojik ilişki kurulabilmiş değildir. Eğer tarihsel bağlam ile güncel bağlam iyi analiz edilebilseydi 'geleneğe' günümüz şartlarında da dinamik yapısıyla ufuk açıcı olmaya devam edecekti. Bunun gerçekleştiğini söylemek henüz mümkün değildir. Bunda Batı'dakinin aksine bizde esasen üniversite konseptine sahip olan medreselerin üniversitelere evrilmesini sağlayamadığımız gerçeği etkili olmuştur diyebiliriz (Aydın, 2018, s. 416-417).

Temel klasikleri anlamada çektiğimiz sıkıntı bir süre sonra günlük dilde yazılan eserlerde de ortaya çıkmaktadır. Mesela Leon Duguit'in üç konferansını Edip Serdengeçti'nin (1896-1958)¹⁷ tercümesinden (Duguit, 2019a, s. 103-178) anlamak için aradan yarım asır geçince Emre Partalçı'nın¹⁸ sadeleştirmesine ihtiyaç duyulması garip değil midir? (Duguit, 2019b, 17-99) Belki de bizim yazdıklarımız yarım asır sonra anlaşılacak ve yine sadeleştirmeye ihtiyaç duyulacaktır. Mesela Elmalılı M. Hamdi Yazır'ın (1878-1942) Hak Dini Kur'an Dili tefsirini anlamayıp sözüm ona sadeleştirdiğimiz gibi, Ömer Nasuhi Bilmen'in (1883-1971) Hukuku İslami'ye Kamusunu anlamadığımız gibi. Yine Cevdet Paşa'nın (1822-1895) kaleminden çıkan Mecelle ve Ali Haydar Efendi'nin (1853-1935) şerhi, Kamil Miras (1874-1957) ile Babanzade Ahmet Naim'in (1872-1934) Tecrid-i Sarih tercümelerinde de sıradan insanımızca anlaşılma sıkıntısı çekilmektedir. Durum böyle olunca bizim yeni fıkıh metinlerini inşâ etmemiz nasıl mümkün olacaktır? Dolayısıyla bu konulara kafa yorup yazı dili ile toplumun konuştuğu dilin bir kavşak noktasını oluşturmak zorunda olduğumuz izahtan varestedir.

Klasik kullanımın anlaşılma sıkıntısına ilaveten günümüzde bazı akademisyenlerin kullandığı Batı merkezli uydurulmuş ifadeler ise durumu daha vahim hale getirmektedir. Çalışmamız müsaade etmediği için o konuya girmiyoruz. Sadece şu kadarını söyleyelim ki kullanılan kavramlar tamamen ilmi istilahımızı içermediğinden tam bir ucube haline dönüşmektedir. Mesela otantik hadis, Ortodoks İslam, Protestan İslam vb. ifadelerin karşılığı aslında yoktur. Bu tür kullanım sevdağlıları sadece kelimelerin sonlarına "dır" eki getirerek Türkleştir-diklerini zannederler, bittabi yanıldıklarını anladıklarında iş işten geçmiş olacaktır.

Hemen belirtelim ki, çok dikkat etmemize rağmen fıkıh usulü yerine hukuk metodolojisi gibi müteradifi olmayan ifadeleri kullandığımız da olmuştur. Fıkıh yerine hukuk lafzını kullanıp fıkıhın içindeki itikadi ve ahlaki boyutu buharlaştırdığımızdan itikadın yerine mutlak inancı, ahlakın yerine etik değerleri koymaya çalışsak da birbirlerini karşılamadığını görürüz. Mesela nikâh bağı olmadan hür iradeleri ile birlik-telik yaşayanlar toplum tarafından makul kabul edilme de cezai bir yaptırımı yoktur. Hâlbuki evlilik bağı kurulmadan birlikte yaşayanlar fıkıh açısından haram kılınan bir eylemi irtikâp ettiklerinden bunun cezai yaptırımı vardır ve bu, aynı zamanda ahlaken de kabul edilmez bir durumdur. Yine yaptıkları fiilin İslam itikadına göre büyük günahlardan olduğu da açıktır. Benzeri haramların Müslümanlarca işlenmemesi sadece hukukun öngördüğü cezai yaptırımla sağlanmaz. Bunun için Müslümanların itikadi ve ahlaki değerlere ittiba etmeleri de zorunludur.

Fıkıh yerine hukuku kullanmak isabetli değildir. Zira mantıkta kavramların birbiri yerine kullanılması için her iki kavramın 'masadaka aleyh'inin bir olması gerekir ki buna müteradif denir. Mesela 'insan' ile 'beşer' kelimelerinin masadaka aleyhi Ahmet, Mehmet, Ayşe ve Fatma gibi bütün insanlardır. Yine kavramların birbiri yerine bazı şartlar muvacehesinde kullanılması için 'umum husus mutlak', 'umum husus min vech' gibi özellikleri taşımaları halinde geçerli olsa da bu bile makul değildir. Ayrıca anlamları arasında 'mübayenet' bulunan kavramlar ile çıktığı toplumun itikadını, ahlakını, yaşantısını, âdetini, geleneğini, düşüncesini ve kültürünü ifade eden kavramların yerli yersiz kullanılmasının izahı yoktur. Değirmek gerekir ki, ilim dallarının nev'i şahsına mahsus kavramları istilah olduğundan bunlar olduğu gibi kullanılıp tercüme edilmemelidir. Mesela tıpta kullanılan 'hijyen' kelimesini sadece zahiri bir 'temizlik' diye anlamak ve öyle tercüme etmek yeterli değildir. Yine dinde istilah olmuş kavramları tercüme etmek de kabul edilemez bir hatadır ve tahriftir. Mesela 'levh-i mahfuz', 'korunmuş levha', 'sahih hadis-i 'otantik hadis', 'mevkuf hadis-i 'durdurulmuş hadis', 'haram'ı 'yasak' diye tercüme etmek gibi. Zira istilahlardan mahiyetleri açıklanarak ancak diğer bir dildeki karşılığı anlaşılabilir. Sadece akla gelen bir manasını vermekle istilaktan kastedilen gerçek anlam oturmuş olmaz. Çünkü istilahlardan tercüme edilemez ve önceki âlimlerimiz 'la meşahete fi'l-istilah' istilaktan tartışmaya hacet yoktur, ancak onu olduğu gibi anlayabilirsiniz, kuralıyla konuya açıklık getirmiştir.¹⁹ Mesela Kur'an'da Hz. Yusuf (as) kendisine sorulan rüyanın tevilini yapmıştır. Bizler her ne kadar tevil yorum olarak çevirsek de o, yorum (yorum Arapça'da ta'lîk ala, mülâhazat ala şeklinde kullanılır) kelimesini kullanmamıştır. Yorumcuya Arapçada *muallik* denir, Hz. Yusuf (as), *ta'bir* kelimesini de kullanmamıştır. Çünkü *tevilde* kurallar ve vahyi boyut varken *yorum* ve *ta'birde* daha ziyade kişinin zannı vardır (Yusuf, 12/37, 44, 45, 100). Bütün bu zikrettiğimiz hususlar metin inşâ edecek kişinin kelimeleri özenle seçmesi gerektiğini göstermektedir.

Üzerine eğilmek gereken bir husus da, fıkıhın değişen ve değişmeyen yönünü tespit edip klasik metinlerin aşırı muhtasarlığını irdelemektir. Fıkıh metinleri bazen mutaassıp kişilerce kutsal birer metinmiş gibi algılanarak istismar edilmektedir. Bunun önüne geçip gereği kadar sabiteler ile değişkenleri anlayıp ona göre hüküm ve fetva vermek gerekir. Çünkü fıkıh metinleri naslardan neşet etse de genelde içtihat mahsulüdür. Yalnız şurası bir gerçektir ki, âlimler ayet ve hadisleri tıpkı bir hamur gibi yoğurduktan sonra metinleri inşâ etmişlerdir. Mesela Kudûrî'nin (öl. 428/1037) Muhtasar'ındaki fıkıh bablarında geçen hadisler üzerine çalışma yapan Kasım b. Kutluboğa'nın (öl. 879/1474) tam da belirttiğimiz gibi o kısa metinde 623 tane hadis ve eserin varlığını ispat etmesi çok manidardır (Kutluboğa, 2019, s. 44). Bunlara ayetleri de ilave ettiğimizde metnin nasıl inşâ edildiğini anlamış oluruz. Ayrıca bu çalışma 'kadim ulemanın ayet ve hadis kullanmadığını' söyleyenlere de iyi bir cevaptır. Belki metin yazmanın mahiyetini göz ardı eden kişiler ayet ve hadislerin mefhum olarak

17 Edip Serdengeçti (1896-1958), 1921 yılında Darülfünun Hukuk Fakültesinde "Mülkiyet Nehcinin Vechi Tekâmülü" isimli teziyle doktorasını yapmıştır. Duguit'in üç konferansını "Ferdî Hukuk, İçtimai Hukuk, İstihale-i Devlet" adıyla tercüme etmiştir.

18 Emre Partalçı, 2011 yılında İstanbul Üniversitesi Hukuk Fakültesinden mezun olduktan sonra aynı fakültede Genel Kamu Hukuku Anabilim Dalında doktora yapmaktadır. Sadeleştirdiği konferanslar; Hak Kavramı ve Devletin Dönüşümü Üzerine Üç Konferans.

19 Yalnız naslara aykırı kullanımlar var ise galat-ı meşhur nev'inden de olsa doğrusuna işaret etmek gerekmektedir.

yazılmasını eleştirebilirler. Bu noktada haklılık paylarının olduğunu kabul edebiliriz. Zira nasların mefhum veya mana olarak nakledilmesi özellikle hadislerde mahiyet itibarıyla anlam kaymalarına, anlam kırılmalarına, gereğinden fazla anlam genişlemesine ve/veya daralmalarına sebep olabilir. Ayrıca insanlar delillerle doğrudan karşılaşmadıkları için fıkıh ilminin bir nevi hikâyeye dönüştüğü düşünülebilir. Deliller bizzat gösterilmiş olsa hem anlama daha iyi temellendirilecek hem de okuyanlar daha iyi ikna olacaktır.

Günümüzde yazılan metinleri okurken konunun aşırı derecede uzatıldığını, anlatılmak istenenin kısaca değil de gereksiz söz çokluğuyla haşv nev'inden yazıldığını görüyoruz. Bu üsluba katılmadığımızı belirtirken en fazla muhtasar yapan âlimlerden İbn Hâcib (öl. 646/1249), Merginânî, Beydâvî (öl. 685/1286), Nesefî (öl. 710/1310), Şehristânî (öl. 548/1153), Teftâzânî ve Molla Hüsrev (öl. 885/1480) gibi âlimlerin yazdığı metinler kadar manaya halel getirecek ihtisarlardan da uzak durulmasını savunuyoruz. Ayrıca "kelamda icaz ve itnab yahut haşv"²⁰ olmamalıdır. Belki kelimeler ile mana birbirine denk/musavat olup üslup da akıcı olmalı, metinler bu sistemde inşâ edilmelidir.

Tarihimizdeki bazı âlimlerin eserlerinin aşırı derecede muhtasar olmasında dönemin şartlarında sanat endişesinin de etkili olduğunu düşünüyoruz. Ayrıca metinlerin ezberlenmesi için kısa tutulduğu da düşünülebilir. Kelamda bir lafzın/sözün lüzumu olmadan 'tekrar'ı belagatta fesahatı bozduğundan tekrardan aşırı derecede kaçınıldığını bunun yerine ifadeyi kuvvetlendiren 'tekrîr'i (Tahirü'l-Mevlevî, 2019, s. 201-202) ve kelama yeni anlam katan 'te'sis'²¹ kullandıklarını görüyoruz. Bazen de metinleri âlimler birbirlerine veya makama göndermek için yazdıklarından biraz ağıdalı dil ve üslup kullanmışlardır. Bir de medreselerde yoğun şekilde okutulan belagat ve mantık metinlerinin yazıya etki ettiği kanaatindeyiz. Zira mantık ilminde kazıyyeler yani hüküm cümleleri genelde tam olarak verilmez. Mesela normal bir cümlede mukaddem, tali ve netice şeklinde bir sıralama varken bazen mukaddem ve neticeyi verip talii ister, bazen tali ve neticeyi verip mukaddemi, bazen mukaddem ve talii verip neticeyi ister, bazen de sadece neticeyi verip mukaddem ve talii ister. Bu, tıpkı bir matematik işleminde bilinenlerden bilinmeyenleri bulmaya benzeyen bir işlem gibidir.²² Hemen burada belirtelim ki, mantıkta genelde neticenin mevzusu talinin mevzusu, mahmulü ise mukaddemin mahmulüdür. Dolayısıyla mantık ilmi açısından mukaddem ve talii tespit zor olsa da mümkündür. Mantık ilminin tatbiki açısından iki esere işaret etmek istiyoruz. Kelam ilminden Gazzâlî'nin el- İktisad fi'l- İ'tikad isimli eseri, usulü fıkıhta ise Molla Hüsrev'in Mirkat metni ve ona yazdığı Mir'at isimli şerhi meşhurdur. Mir'at'taki mezkûr mantıkî hazifler Tarsusî tarafından nispeten gösterilmiştir.

Arapça eserlerde uygulanan metin inşâ usulünün Türkçemiz için tatbik edilmesi gerekmektedir. Merhum kuramcı Oktay Sinanoğlu'ndan dinlediğim 'Doktora yazılarak değil silinerek yapılır' görüşü, belki de eskilerin metin inşâsını gerçekleştirmek için söylenmiş bir sözdür. Zira 'En son anlamlı cümle kalıncaya kadar silmeliyiz' derken tam da vurgulamak istediğimiz hususlara değinmiştir.

Bir diğer husus ise metin inşâ ederken lafızların delâlet şekilleri ve mefhum-u muhalifin beşer teliflerinde kullanılması konusudur ki, bu konuda ulema arasında ihtilaf yoktur (Koçak, 2018: I, 237-260; Molla Cüyûn/Civen, 2015, s. I, 491; Şaban, 2016, s. 436).

Önceki âlimlerimiz usulün tatbiki konusunda ciddi gayretler göstermiştir. Bazen ölçü kaçırılarak aşırı derecede lafzi okumalara gidilmiştir ki, bu aşırı lafzillîği esnetmek fetva kitaplarının telif sebeplerinden biri olmuştur. Şâtibî de usuldeki bu lafzillîği yumuşatmak ve yeni meselelere çözüm bulmak için fukahânın değindiği 'maslahat' ve 'makasidü's-şeria' konusunu hüküm açısından temellendirmeye çalışmış, yine Şah Veliyyullah (öl. 1176/1762), Hüccetullahî'l-Baliga isimli çalışması ile bu kervana katılmış, Mustafa Şelebî de Ta'lilü'l-Ahkâm ile bir toparlama yoluna gitmiştir. Genelde İslam dünyasında özeldir ülkemizde hükümlerin ve özellikle kıyasta illetin tespitinde 'ta'lil' ile mi yoksa 'maslahat-makası' ile mi hareket edilmesi konusu gündeme gelmiştir. Fakat hemen belirtelim ki 'maslahat-makası' ile 'ta'lil' ferdi meseleler için fetva olarak kullanılabilir. Eğer biz, bir sistem kurmak ve sadece şahsi fetva değil de daha umumi bir hüküm vermek istiyorsak 'ta'lil'i esas alıp ihtiyaca göre de maslahata başvurmalıyız. Biz 'hüküm' ile 'fetva'yı böyle tefrik ederken hükümde 'ta'lil' esas olup 'maslahat'ın hükme derç edilmesinin yerinde olacağını düşünüyoruz.

Bu anlamda geç kalınmış olsa da yaklaşık yirmi yıldan beri usulü fıkıhla ilgili akademisyenlerin çalışmalar yapması, kurumsal olarak sempozyumlar düzenlenmesi sevindirici olmuştur. Henüz usulü fıkıh bir ilim dalı olarak istenen seviyede revaçta olmasa da anlaşılınca gerçek değerini bulacak ve ilimler hiyerarşisindeki yerini alacaktır.²³ Çünkü dini doğru anlamının veya başka bir ifadeyle 'din felsefesi'nin esasının da 'usulü fıkıh' olduğunu söyleyebiliriz. Mezheplere ait usullerin fukaha veya mütekellim metodu diye bir ayrıma tabi tutulmasının pek uygun olmadığı kanaatindeyiz. Çünkü furu fıkıhta bir hüküm herhangi bir esasa dayanmadan rast-gele nasıl verilmiş olabilir. Kaldı ki, böyle hüküm veren müftî-i macin (hafif meşrep) olur. Bunun hacr altına alınacağına ulema ittifak etmiştir (Kasânî, tsz: VII, 169). Hükümlerin usulsüzlüğünü savunmak sadece hükümlerin değil insanın tabiatına da aykırıdır. Sonra bir konuda verilen hükümler manzumesinin iç tutarlılığını nasıl izah edebiliriz.²⁴

20 Kelamda genelde hazf yaparak az lafızla muradın ifade edilmesine 'icaz', bir fayda için sözü uzatmaya 'itnab', bir faide gözetilmeksizin sözü şişirmeye 'haşv', muradın manaya eşit lafızlarla ifade edilmesine ise 'müsavat' denir. Bunlar hakkında bilgi için Bk. (Kara, 2000, s. 118-122)

21 Kelam, te'kid ile te'sis arasında gidip geliyorsa te'sis, te'kitten daha hayırlıdır' kuralının fıkıhta kullanımı için Bk. (Şeltut & Sayis, 2016, s. 19)

22 Klasik metin yazım şeklini matematiksel olarak şöyle gösterebiliriz.
2+4=x ise 2 ile 4'ün toplamı 6 olduğundan matlup/netice(sonuç) 6'dır.
2+x=6 ise 6-2= 4 olunca demek ki tali/ikinci öncül 4'dür.
x+4=6 ise 6-4= 2 olunca demek ki mukaddem/birinci öncül 2'dir.

x+y=6 bu durumda matematik mantığından hareket edersek sonsuz derecede ihtimaller olabilir. Ama yine matematikte doğal sayılardan hareket edersek o zaman altı ihtimalle sonucu elde ederiz. Zaten Sinanoğlu'nun tespitine göre "Yapılan matematiğin doğayla uyuşmasının sebebi ikisinin temelinde de tam sayıların yatıyor olmasıdır." Dilin de aynı yapıda olduğunu söyleyebiliriz. (Çaykara, 2001, s. 134).

23 Ahmet Cevdet Paşa gençliğinde şüphe ettiği bazı fıkıh usulü meselelerini Hoca Yahya Efendi'ye sorunca, Hoca Yahya Efendi hoca Emin Efendi'nin Musannif efendiye hitaben şunları söylediğini nakletmiş: "usulü fıkıhı layıkıyla tahsil edemedikse de hiç olmazsa bu fenni bilir bir zata mülâki olduk ve usulü fıkıh ne demek olduğunu anladık" demiştir. Ş u halde usulü fıkıh (Ayaklı kütüphane) ile İstanbul'dan gitmiş. Ben bu ilmi hakkıyla bilir bir zata mülâki olmadım ve bu ilim eslafımızdan bize tevarüs etmedi. Vakıa usulü fıkıhtan hayli kitaplar okuyup okuttuk. Lakin bu ilimde meleke ve tasarrufa nail olamadık. Sende uğraşma yorulursun oğlum" (Ebululâ Mardin, 1996, s. 17-18).

24 "Usulsüz hüküm verildi" demek elimizdeki bir bardak sütte bunun içinde yağ yoktur demek gibidir. Ya da sıradan Türkçe konuşan birisine bu konuşuyor ama Türkçe dil kurallarını bilmiyor, dolayısıyla konuşması kuralsızdır, demek gibi bir şeydir. Fukaha Arap dilini bildiğine göre asgari olarak dili ve edebiyatını bilen biri için hüküm verirken kuralları dikkate almadı denebilir mi?

Meşhur hukukçular, hukuk kurallarını dil kuralına benzetir. Şöyle ki edebiyatçı dil kurallarını inşâ etmez sadece toplumun konuşmalarından tespit edip çıkarır. İşte fıkıhçı da fıkıh kurallarını toplumun inandığı naslardan/metinlerden, adâlet idesinden, toplumun örf ve âdetinden elde edip çıkarır. Bu nedenle usûl, fûrudan sonra tedvin edilse de dayandığı kaynak itibarıyla nüve olarak fûrudan önce en azından onunla birlikte mevcuttur diyebiliriz.²⁵ Dolayısıyla günümüzde usûlün üretime değil denetime ve verilen fer'i hükümleri temellendirmeye yönelik olduğunu söylemenin (Apaydın, 2017, s. 422; Bedir, 2017, s. 310; Erdoğan, 2016, s. 286) ya da 'ekol sistematığı' veya 'mezhep sistematığı' diye isimlendirmenin yetersizliği anlaşılmış olmalı ki, bu fikri savunan Apaydın da yeni şartlar ilave ederek ilk görüşünü yumuşatmıştır (Apaydın, 2006, s. 71-76; Apaydın, 2018, s. 173-178).

Değirmek gerekir ki, ilmi yazılarda ispatın temeli olan somut ifadeler tercih edilmeli (Schopenhauer, 2015, s. 73), içerisi farklı şekillerde doldurulacak kavramlar yerine usuldeki kabul görmüş kavramlar ve istilâhlar tercih edilmelidir. Mesela fetva mezhep içinden veriliyorsa ister 'tahrir' ister 'tercih' yapılsın o yine usûle bağlıdır. Şöyle ki, Merginânî birzadan inceleyeceğimiz istinca konusunu kaleme aldığı fetva kitabında da sünnete, diğer delil ve illetlere istinat ettirerek usûle uygun izah etmiştir (Merginânî, 1424, s. I, 294-297). Dolayısıyla fetva kitaplarına bakıp usûlün kullanılmadığını söylemenin ilmi ve fikri bir izahı olamaz. Hemen burada belirtelim ki, tabiin dönemi ve akabinde gelen müctehitler ile fetva veren âlimlerin sayılarının azlığı, önceleri fetva ile içtihadın aynı mahiyette olduğunu çağırıştırır. Hatta içtihadın fıkıh usûlü, fetva usûlü ve fûru fıkıhla birlikte yürütüldüğü kanaatindeyiz. İspatı için sahanın müdellel eserlerini incelemek kâfidir. Ayrıca Resulullah'ın sağlığında din, vahyin kontrolü ve koruması altındaydı. Sahabe döneminde vahye yakın olduğundan bir şekilde durum kontrol edildi ve meseleler istişare ve şura ile yine delillere dayanılarak halledildi. Tabiin ve tebe-i tabiin döneminde artık hükümlerin denetimi önceki kadar kolay olmadığı gibi güvenilir şekilde korunması da mümkün değildi. İşte hem denetimi hem de üretimi temin için usûle ihtiyaç hâsıl oldu. İmam Malik'e İbn Mukaffâ'nın (öl. 142/759) tavsiyeleri doğrultusunda Halife Mansur'un (öl. 158/775) Muvattâ'yı kanun ittihaz etme teklifi, Abdurrahman el-Mehdi'nin (öl. 198/814) ilmi tartışmalardaki kargaşanın ve sistemsizliğin önüne geçmek için İmam Şafii'ye bir eser yazması için teklifi ve onun da Risale'yi yazması, durumu ifade etmektedir. Hatta daha önce usûl yazdığı kabul edilen Ebu Yusuf'un (öl. 182/798) da aynı problemleri görerek hareket ettiğini düşünmemize bir engel yoktur (Koçak, 2004, s. I, 242-243).

Yaman, fıkıh usûlüne dair modern tartışmaları müzakeresinde kimi araştırmacılar tarafından 'fıkıh usulünün sadece mevcudu korumak için inşâ edildiği' söyleminin eksik olduğuna işaret ettikten sonra mevcut birikimin ve durumun ekol sistematığı ile geçiştirilemeyecek kadar derinlikli ve usûl merkezli olduğunu on bir madde ile müdellel bir şekilde açıklamıştır (Koçak, 2004, s. I, 241-244; Yaman, 2019, s. 40-54). Ayrıca fıkıh usûlünün işlevselliğini ele aldığı makalesinde ise konuyu detaylıca incelemiş ve on dört başlık altında misalleriyle birlikte açıklamış, sonuçta fıkıh usulünü; "*fıkhın doğumu esnasında bizzat var olan ve esasen onun şer'i-hukukî sistem haline gelmesini sağlayan kaynak ve yöntem ilmi*" (Yaman, 2019, s. 29-43) olarak tarif etmiştir. Bu konuda sadece 'el-cevap olur, olmaz' nev'inden fetvalara bakmak yerine -ki o fetvayı veren de yine bir usûle dayalı verir- müdellel fûru fıkıh eserlerinin incelenmesini müteakip karar vermenin daha isabetli olacağını defaten izah ettik. Ayrıca bugüne kadar yaptığımız çalışmalarda da fukahanın fûru fıkıh usûle dayalı olarak inşâ ettiklerini tespit ettik. Mesela Bâbertî (öl. 786/1384), Hidâyeyi şerh ettiği İnâye isimli eserinde usûlden fûrua, fûrudan usûle gitmiştir. Bunun yanında diğer delilleri nahiv, belagat, iştikak ve mantık gibi ilimlerle mezcederek Hidây'e'de usulün her hüküm cümlesinde tatbik edildiğini ispat etmiştir (Koçak, 2004, s. 415-428).

Sözün kısası önceki çalışmalarda dile getirdiğimiz gibi fıkıh usûlü, durmuş bir saat gibidir. Şayet çalıştırılırsa durduğu asrı değil bugünün vaktini gösterecektir.²⁶ Bittabi bu konuda günümüzün bilimsel verileri, dünyanın geldiği konjonktür de dikkate alınmalıdır. Yoksa sadece usûlü fıkıh ile meselelerin çözülmesini beklemek eksik ve yanıltıcı olur. Bunlara ilaveten Yaman'ın da işaret ettiği gibi doktrin, fetva usûlü ve tahrir²⁷ yoluyla hüküm tesis edilebilir.²⁸

Metin inşâsında önceki âlimler genelde iki yöntem uygulamıştır. Birincisi; önce metni düşünce dünyasında hazırlamış sonra yazmaya başlarken vacibü'l-iptidayı²⁹ müteakip 'fehazihî' (işte bu zihnimde tasarladığım metin gelen metindir) diyerek yazmaya başlamışlardır. Buradaki ismi işaret tamamen müellifin zihnine racidir. İkincisi; müellif yine yazacağı konuyu zihnen hazırlar, ana konudan başlar ve yazıp bitirir, sonra dönüp mukaddimeyi yazarken yine vacibü'l-iptidayı müteakip 'fehazihî' ifadesi bu kez önümüzde duran metne raci olur. Tabii ki bu ayrımı yapabilmek için 'mukaddimetü'l-kitap' ile 'mukaddimetü'l-ilm'³⁰ ayrımını da iyi bilmek gerekir. Hemen burada belirtelim ki, klasikleşmiş pek çok metinde kısa olmasına rağmen okuyacak talebelerin zekâ seviyesi de dikkate alınıp genelde dâhi, zeki ve normal şeklinde sıralanmıştır.

Fıkıh metinleriyle ilgili yazım şekillerinden dönemlerine mahsus problemleri çözmenin yanında diğer mezheplerle aralarındaki usûli farkları dahi yansıttıkları anlaşılır. Kısaca metin inşâ etmek amminin meselelerini çözmenin yanında kaosu da önlemeye yönelik olmalıdır. Metinlerdeki olması gereken bu mahiyeti, kelimelerinde daha önce görmekteyiz. Çünkü itikadın rüçhanîyeti ve önceliği tartışmasızdır. Bu yüzden kelimeler metinleri fıkıh metinleri gibi dönemlerinde mevcut bütün itikadî, amelî, ahlakî, felsefî, sosyal, kültürel ve yöresel

25 Usûlün üretime değil denetime yönelik olduğu iddialarının temellendirmeye muhtaç olduğuna dair bilgi için Bk. (Koçak, 2004, s. I, 242-243)

26 Yıllardır seslendirdiğimiz bu nazireyi Hatemi şöyle ifade etmiştir: Usûlü'l-Fıkıh; başlangıç döneminde İslam Hukuku'nun nasıl bir canlılık gösterdiğinin delilidir. Denebilir ki, İslam Hukuku'nda, Batı Hukuku'ndaki Pandekt Hukuku çalışmalarına benzer bir faaliyet çok daha önce başlamıştır. Yazık ki sonraki yüzyıllarda bu verimli ve feyizli faaliyet sürdürülememiştir. Ancak unutulmamalıdır ki, bir saat bozuk değilse, sadece durmuş ise, kurulduktan sonra durduğu günün saatlerini değil, çalıştığı günün saatlerini gösterir. (Hatemi, 1994, s. 50).

27 Tahrir; herhangi bir müctehidin içtihatları, fetvaları ve verdiği hükümler incelendikten sonra onun usûlünü tespit edip 'eğer o sağ olsaydı yeni çıkan bu meselede şöyle hüküm verirdi' demektir. Bk. (Koçak, 2015, s. 27-44).

28 Yaman, "Fıkıh Usûlü İşlevini Tamamladı mı?", s. 28.

29 Vacibü'l-iptida tabiri gelenekte her işe başlamayla ilgili hadisi şeriften mülhem olarak 'besmele', 'hamdele' ve 'salvele' için kullanılmıştır.

30 Mukaddimetü'l-kitap; araştırmayla alakalı olmak üzere ele alınan ilmin maksatlarında ve faydalarından bahseden mukaddimeye denir. Mukaddimetü'l-ilm; ele alınan ilmin tarifi, mevzu ve gayesi gibi hususlardan bahseden mukaddimeye denir. Bir de mantıkta kıyasın cüzlerinden olan (suğra-kübra) kaziyeler için mukaddime denilse de mukaddime-tü'd-delil diye isimlendirilir. (Bedehşânî, 1416, s. 31-32).

arka planı dikkate alarak inşa edilmiştir.³¹ Mesela Ebu Hanife'nin, 'mümin helal ittihaz etmediği sürece büyük günah dahi işlese tekfir edemeyiz' (Abdullah Dıraz, 2004, s. 410-412; Beyazîzâde, 2016, s. 134-140; Molla Aliyyü'l-Kârî, 1984, s. 102-103; Teftâzânî, 2000, s. 103-108;) ifadesi 'ehl-i kible tekfir edilemez' (Türkiştânî, 2012, s. 112-115) şeklinde de metinleşince o dönemdeki Mutezilenin ve özellikle Haricilerin çıkardığı kaos önlenmiş oldu. Amelin imandan ayrı olduğunu ortaya koyarak da tekfircilerin önünü kesmiş oldu (Bâbertî, 2009: 84-87; Beyazîzâde, 128-130). Dolayısıyla günümüzde bile bu metinlerin Müslümanları rahatlattığını ve kargaşadan uzaklaştırdığını söylemek yerinde olur.

Merginânî'nin Fıkıh Metnini İnşada Zaman ve Mekân Kaydına Dikkat Etmesi ve Diğer İlimler İle Kurduğu Münasebet

Merginânî'nin Hidaye isimli eserini telif ederken âlet ve âli ilimleri kullanmadaki maharetinden onun ilmi seviyesi anlaşılabilir. Bu sahada pek çok çalışma yapılabilir. Ancak çalışma için fıkıh ve usûlü fıkıh yanında diğer ilim dallarında da maharet kesp etmenin zaruretini izaha gerek yoktur. Hidaye ile ilgili çeşitli değerlendirmeler için İbn Hümâm (öl. 861/1457), Bâbertî, Aynî (öl. 855/1451) ve Leknevî'nin (1848-1886) şerhlerine bakmak yeterli olacaktır.³²

Merginânî, klasik mevzularda fıkıh usûlünü tatbik ettiği gibi kendi döneminin güncel konularında da usûlü maharetle tatbik etmiştir. Yaşadığı zamanın ve mekânın getirdiği değişikliklere özel tabirlerle işaret etmiştir. Mesela o, 11 yerde "fi zamanına", 2 yerde "fi diyarına", 5 yerde de "ihtilafu asrin ve zamanın" kaydını kullanmıştır (Merginânî, 1424, s. I, 40, 57, 60, 96, 117; II, 366-377, 384; III, 94, 95, 106, 126, 128, 132, 178, 308; IV, 342, 431). Ayrıca bazı kitap sonlarında güncel meseleler anlamında 2 yerde "mesailü şetta" (Merginânî, 1424, s. III, 12; IV, 623), 3 yerde "mesilü müteferrika" (Merginânî, 1424, s. II, 379; IV, 366, 430) ve 3 yerde "mesailü mesure" (Merginânî, 1424, s. I, 204; III, 87, 282) diye yeni başlıklar açıp yeni fikhî meseleleri ele almıştır. Hatta Bidâyetü'l-Mübtedî metnini oluşturduğu İmam Muhammed'in (öl. 189/805) Câmiu's-Sağîr'in Leknevî şerhinde kitap sayısı 34 iken Sadrü's-Şehîd (öl. 536/1141) şerhinde tahkik edenin de bazı babları kitap olarak düzenlemesiyle kitap sayısı 41'e çıkmıştır. Câmiu's-Sağîr'den sonra Kudûrî Muhtasar'ında kitap sayısı aşağı yukarı 20-25 adet daha artmıştır. Bu sayı Mütûn-ü Erbe'adan olan Vikâye, Kenz ve Muhtar'da da hemen hemen aynıdır. Hatta Şafîî mezhebinin meşhur metni Minhac'da da durum aynıdır. Saydığımız metinlerde bazı kitaplardaki baplar bir diğerinde kitap olarak adlandırılmıştır. Orijinal sayılacak ilaveler Merginânî'den sonra pek fazla yapılmamıştır. Osmanlı döneminde de Gurer-Dürer ile Mültekâ gibi tatbikatta olan eserlerde bu sayının korunması pek fazla değişikliğin olmadığını gösterebilir. Tarım toplumunda fazla değişiklik olmasa da yine yeni kitapların ilave edilmesi gerekirdi. Kanaatimce bu eksiklik fetva kitaplarıyla telafi edilmiştir. Hidâye'nin usulünü Molla Hüsrev nispeten 256 özel fetvasıyla (Özen, 2007, s. 106), üç yerde mesailü's-şetta/çeşitli meseleler (Molla Hüsrev, II, 198, 240, 416) ve tekmileler ile devam ettirmişse de ondan sonra genelde yazılan eserler önceki metinlerin tekrarı haline dönüşmüştür. Mezkûr kitap sayıları genelde korunmuştur.

Merginânî, Bidâyetü'l-Mübtedî isimli metnini ve şerhi olan Hidâye'yi yazarken nasları ve eserleri bir hamur gibi yoğurup bulunduğu zamanın ve yaşadığı çevrenin örf ve adetlerini de dikkate alarak metnini inşa etmiştir. Yeni çıkan dönemin güncel fikhî meselelerine de özel yer vermiştir. Çalışması boyunca tarım ile uğraşan toplumun şartlarını dikkate alırken dinin genel gayelerini gözetmiş ve göstermiştir.

1. Misal: Merginânî, istinca konusunu tarım toplumu şartlarında anlatırken Hz. Peygamber'in (sav) devamlı su ile temizliğe itina gösterdiğini ve gayenin temizlik olduğunu bildirmiştir. Merginânî, Şafîî mezhebinin taharette sünnetin üç taşla (Ebû Dâvûd, *Tahâret*, 20) olduğu görüşünü kabul etmeyerek maksadın kaç kez olduğu değil bizzat temizlenmek olduğunu belirtmiş ve Hz. Peygamber'in bir taşla da olsa temizlenmedeki hassasiyetini (Ebû Dâvûd, *Tahâret*, 18) esas olanın ise su ile temizlenmek olduğunu belirterek delil olarak da "Orada temizlenmeyi seven adamlar vardır" (Tevbe, 9/108; Ebû Dâvûd, *Tahâret*, 22) ayetini getirmiştir. Bu ayeti kerimenin taşla temizlendikten sonra tekrar su ile temizlenenler hakkında nazil olduğunu zikredip bunun da 'edep' yani 'mendup' olduğunu bir başka görüşe (kîle) göre de zamanlarında 'sünnet' olduğunu nakletmiştir. Eğer necaset mahallin dışına bulaşmış ise ancak su ile temizleneceğini de özenle vurgulamıştır.³³ Merginânî'nin yukardaki görüşü Orta Asya'daki bir uygulamayı yansıtmaya açısından önemlidir. Mesela Kırgızistan'ın Karabalta şehrinin merkez camii'nin tuvaletleri ikilidir. Birinci tuvalette taşla temizlenme olup akabinde ikinci tuvalette geçilir orada ise su ile temizlik yapılır. Cami görevlileri buna hassaten dikkat ederler.³⁴ Kanaatimce Merginânî'nin 'mendup' demesi biraz da Mâverâünnehir bölgesindeki adetlerden neşet etmiş olabilir. Onun için "fi zamanına" kaydını düşmesi metin inşası açısından isabetli olmuştur. Görüldüğü üzere bir fakih asıl gayenin temizlik olduğunu bunun da su ile olması gerektiğini vurgulamakla birlikte bölgelerindeki âdeti de dikkate almış ancak bunun o döneme ve o mahalle ait olduğunu da vurgulamıştır. Çünkü günümüzde su ile temizlik esas olduğundan böylesi temizlenme usullerine gerek olmadığı açıktır.

İşin dikkat çeken tarafı Neseî, ayetin nüzul sebebi olarak Hz. Peygamber'in Kuba Mescidine gelince "Ey Ensar Allah sizi yüceltti, tuvalette ve abdeste nasıl temizleniyorsunuz? diye sorunca, 'bizler tuvalette üç kez taş ile sonra da su ile temizleniyoruz" ifadelerini göstermektedir (Neseî, 2009, s. II, 209). Cessâs ise Hz. Peygamber'in (sav) taşla istinca ettiği gibi (kavli, fiili) su ile istinca ettiğini de nakletmiş ve

31 Günümüzde de aynı şartların dikkate alınması ve yaptığımız çalışmaların işlevselliğinin denetlenir olması gerekmektedir. Bunun için fıkıh, usûl ve kelam metinlerinin inşasını sağlayacak yeni ilkeler ve içerikler belirlemek gerekmektedir. Kelam ilmiyle ilgili yeni ilkeler içerikler için Bk. (Celebi, 2000, s. 89-92, 93-99).

32 Merginânî'nin meşhur eserinde kullandığı nevî şahsına münhasır üslubuyla ilgili tespit edilenlerden birkaçını sayabiliriz. Mesela "meşayihuna" ifadesiyle Maveraünnehir'de Buha-ra ve Semerkant'taki âlimleri kastetmiştir. Yine "fi diyarına" ifadesiyle Maveraünnehir'deki şehirlerin âlimlerini kastetmiştir. Önce zikrettiği akli delillere işaret için "bima zekerna vema beyyenna" ifadesini ve akli deliller için "el-fikhu fihi keza" yine ehli hadisin nakilleri için "haza'l-hadisü mahmulün ala keza" kendi nakilleri için "nehmiluhu" ve "an fulan" ile rivayet ettiği kişiyi, "inde fulan" ifadesiyle kendi mezhebini kastettiği tespit edilmiştir. Merginânî'nin sarf-nahiv dâhil diğer farklı kullanımları ve bazı kitaplardaki hususi tabirleri için Bk. (Leknevî, 1417, s. I, 13-22).

33 (Merginânî, 1424, s. I, 39-40); Süyûtî, mezkûr ayetin nüzul sebebinin bir önceki ayetle birlikte ele alıp ilkinin Mescid-i Dirar ile ilgili olduğunu ikinci ayetin ise Kuba Mescidindeki müminlerle ilgili olduğunu ve onların temizlenirken (istinca) su ile temizlendiklerine dikkat çekmiştir. (Süyûtî, s. 156).

34 Ramazan görevi sebebiyle bir ay Kırgızistan'da kalınca bunlara şahit oldum. Taşların ne olduğunu sorduğumda o taşların tuvalette çoğalması üzerine kireç suyu gibi bir sıvı döktüklerini taşların o sıvıyla eriyip kaybolduğunu naklettiler. Bu sadece merkez camindeki bir uygulamaydı. Apartmanlarda su kullanıyorlardı. Orada olan Ahıska Türkleri ise bizde olduğu gibi her daim su ile istinca ediyorlardı. Yusuf el-Kardavî, Asya ülkelerinin bazısında mescitlerdeki tuvaletlerde taşların varlığını sünneti ihya etmeye hamletmelerini eleştirel olarak zikretmiş Hayri Kırbaoğlu da bu sünnet anlayışını eleştiri maksadyla nakletmiştir. Araştırma yapılsaydı bu şekilde olmadığını akabinde anlattığım gibi su ile temizliğin olduğunu en azından Kırgızistan'da nakledilen şekilde olmadığı görülebilirdi. Yine de eleştiri suyun olduğu yerde böyle bir süreç sünnet olarak isimlendirilmesi üzerinden yapılabilirdi. Diğer ülkelerde suyun kullanılıp kullanılmadığını biz bilmiyoruz, isim zikretseydi daha iyi olurdu. (Kırbaoğlu, 1997, s. 46).

bu ayetten hareketle su ile istincanın daha faziletli olduğunu vurgulamıştır. Bir de bu ayetten oradakilerin günahlarına tevbe edip temizlendiklerini istidlal etmiştir (Cessâs, 1993, s. III, 228-229). İmam Mâtûrîdî (öl. 333/944) ise bu ayetin Mescid-i Nebevi hakkında olduğuna değindikten sonra Mescid-i Kuba ile ilgili olduğuna da işaret ederek iman, tevhit ve namaz ile temizlendiklerine dikkat çekmiştir. Ayrıca Kuba ehlinin su ile temizlendiklerini beyan etmiştir. Başka bir rivayette ise bu şekilde temizlenmenin Tevrat'ta geçtiğini, Resulullah'ın istemesi halinde terk edebileceklerini söylemeleri üzerine Resulullah (sav), "Hayır, su ile temizlenmeyi terk etmeyin" buyurduğunu nakletmiştir (Mâtûrîdî, 2004, s. II, 447).

Günümüz itibarıyla temizlik konusunda belki bu tartışmalar zait gibi algılanabilir. Fakat salgın/pandemi sebebiyle anladık ki çağımızda insanların bir kısmı sadece tuvalet kâğıdı ile su kullanmadan temizlik yapmaktadır. Dünya Sağlık Örgütü haberlerde sıklıkla bu duruma dikkat çekerek asıl temizliğin su ve yardımcı temizlik maddeleri ile yapılmasını dünyaya ilan etmektedir. Hâlbuki Müslümanlar, ta baştan beri su ile temizlenmeyi asıl amaç edinmekle birlikte hîn-i hacette su imkânının olmadığı arızı durumlarda nasıl temizlenmesini tartışmıştır. İslam'da temizlenmenin asıl maksat olduğu ve temizlenme malzemesinin esasen su olduğu defaten vurgulanmıştır. Hatta Resulullah (sav) bunun için suların korunmasına yönelik ayrıca tedbir alınmasını açıklarken durgun sulara idrar edilmesini ve içinde yıkanılmasını yasaklamış (Dâvûd, *Tahâret*, 35), sular konusunda çok geniş bir yelpaze çizerek hükümlerinin farklılığını beyan etmiştir (Dâvûd, *Tahâret*, 36-37). Yukarıda zikredilen Kuba ehlinin sadece su ile temizlenmesi değil suyu temizlik için kullanıp kendilerini temiz tutmalarına da işaret edilmiştir. Tarım toplumunda sudan uzak mekânlarda kalan insanların temizlenmesi ve su imkânının olduğu ortamlarda ise su kullanımı İslam'ın en önemli emirlerinden olmuştur. İmam Muhammed'in, hurma nebizi/şırası ile abdest konusunda "içilmesi caiz olmadığı gibi abdest alınmasının da caiz değildir" (Kâsânî, I, 17) fetvası, içilmesi caiz olmayan su ile abdest almanın da caiz olmayacağı hükmüne ulaşılması günümüz açısından önemlidir. Hatta günümüzde bir ileri adım olması bakımından suyun kimyevi olarak temizliği konusu da dikkate alınmalıdır. Zira Çernobil hadisesinde sulara sirayet eden radyasyon neticesinde kanser hastalığı yayılmış ve çok sayıda insan ölmüş veya sakat kalmıştır. Bunun gibi asrın getirdiği kirlenmelerden dolayı suyun temizliği için tadı, rengi ve kokusunun bozulmaması ilkesine ilaveten tıbben sağlığa zararlı olmaması ilkesi ilave edilmelidir.

Fıkıh kitaplarının Kitabu't-Tahâret ile başlaması İslam dininin bu konuya ne denli ehemmiyet verdiğini izah için yeterlidir. Hatta İbn Arabî (öl. 638/1240) gibi bazı âlimler temizlik kitabını Esrârü't-Tahâret diye başlayıp temizliğin tenzihî bir sıfat olduğunu bunun da manevi ve hissi diye ikiye ayrıldığını, manevi olanın kalp temizliği, hissi olanın ise belirli azaların temizliğinden ibaret olduğunu açıklamıştır. Yine manevi temizliğin; kötü ahlaktan korunma olarak 'tehâretü'n-nefs', denî/alçak fikirlerden korunma olarak 'tehâretü'l-akıl' ve başka şeylere meyletmekten korunma olarak 'tahâretü's-sır' diye üçe ayırmıştır. Her azanın maddî ve manevî temizlenmesine de işaret ettikten sonra hissi taharete belirli azaların temizlenmesi hususunda abdest, gusûl ve teyemmümü ele almıştır (İbn Arabî, 1994, s. I, 731). İbn Arabî'nin yaptığı bu değerlendirmelerin, şiddetin ve ahlaksızlığın yaygınlaştığı günümüz dünyasında ne kadar da ehemmiyetli olduğu gün geçtikçe kendisini göstermektedir. Aslında maddî hastalıkların oluşturduğu salgın gibi manevî hastalıkların salgınlarına karşı da ayrı tedbirlerin alınması gereği kendini göstermiştir.

Dünya sağlık örgütünün pandemi sebebiyle yayınladığı koruyucu tedbirler, adeta abdesti ve Hz. Peygamber'in (sav) yemekten önce ve sonra, uykudan uyanınca tuvaletten önce ve sonra elleri yıkama emrinin ne kadar da yerinde ve çağın ilerisinde olduğunu göstermiştir.³⁵ Bu bağlamda ağız temizliğine verilen ehemmiyet hiç de az değildir. Misvak kullanmadan maksat sadece 'arâk' ağacından yapılan diş fırçası değildir. Onun yanında fırçalamak manasına gelen sivakın da aynı kökten olduğunu düşünürsek günümüzde kullanılan diş fırçaları yani diş fırçalamak da aynı anlamı içerir diyebiliriz. Dolayısıyla misvak kullanma yanında diş fırçasıyla ağız temizlemek de aynı gayeye matuftur.³⁶

2. Misal: Merginânî, zekât bahsini işlerken bulunan maden ve eşyalardaki yazının eğer Müslümanlara veya gayrimüslimlere ait olduğu net değil ise mezhebin zahirine göre cahiliye dönemine ait olduğunun kabul edilmesinin asıl olduğunu, zamanımızda/fizemanina ise İslam'a ait kabul edilmesinin uygun olacağını belirtmiştir. Gerekçesini ise zamanımıza kadar İslam dininin üzerinden fazlaca bir vakit geçtiğinden baskısı ve yazısı belli olmayan maden ve hazinelerin İslam'a aidiyetini kabul etmenin uygun olacağını belirtmiş ve fikhî hükmünü vermiştir (Merginânî, I, 117).

3. Misal: Merginânî, yemin konusunu işlerken Câmiü's-Sağır'den Ebu Hanife'ye ait fetvayı şöyle nakleder: Bir kişi yemin etse ki, "ben kelle eti yemeyeceğim" bu yemin, sığır ve koyun kellesini içine alır, çünkü Ebu Hanife'nin döneminde örfen kelleden maksat bu iki hayvanın kellesidir. Dolayısıyla ikisinden birini yiyen kişi yemininde hanis olup keffaret gerekir. Fakat Ebu Yusuf ile İmam Muhammed'in döneminde örfen kelleden maksat sadece koyun kellesi olduğu, dolayısıyla bu ihtilafın ikisinin zamanındaki örf böyle olduğundan *ihtilafu asrin ve zamanin/ asrin ve zamanin* getirdiği bir durum olarak anlaşılmıştır. Dolayısıyla bizim zamanımızda da âdete göre fetva verilmesi gerekmektedir, hükmünü vermiştir (Merginânî, II, 366). Ayrıca müellif yeminlerde örfün önemine de işaret etmiştir.

4. Misal: Merginânî, Ebu Hanife'nin Müslümanların şahitliği konusunda hasmı tân etmediği sürece hâkimin şahidin halini araştırmaksızın yani tezkiye etmeksizin zahir adâletle iktifa etmesinin yeterli olduğuna Hz. Peygamber'in "Müslümanlar 'hadd-i kazif' cezası almadıkları sürece birbirleri hakkında adildirler" (Dârekutnî, 1986: IV, 206-207) hadisini delil getirerek hükmettiğini nakletmiştir. Hz. Ömer'den (öl.

35 Misvak kullanma konusunda Hz. Peygamber (sav) ümmetime zor gelmeseydi her namaz için emrederdim (Ebû Dâvûd, *Tahâret*, 24-29) buyurması, ağız sağlığı ve vücudun ilk kapısının ağız olması sebebiyle koruyucu hekimlik açısından da bu ifadenin önemini anlatmaya gerek yoktur.

36 Seyyid Sabık misvak kullanmanın her vakit müstehap olduğunu ancak şu beş vakitte daha fazla müstehap olduğunu bildirir: 1. Abdest alırken 2. Namaza başlarken 3. Kur'an okurken 4. Uykudan uandıktan sonra 5. Ağzında değişiklik hissettiğinde ve ramazanda ister günün evvelinde ister sonunda olsun fark etmediğini çünkü Peygamberimiz'in (sav) ramazan günlerinde misvak kullandığı bizzat mervidir. Hatta Hz. Ayşe annemizden gelen rivayete göre misvakı kullandıktan sonra onu yıkamanın da sünnet olduğu anlaşılmıştır. Zira Resulullah'ın (sav) öyle yaptığını rivayet etmiştir (Seyyid Sabık, 1992: I, 40). Bu bağlamda yerli gelmişken bir hususa dikkat çekmek isteriz. Yeme içmenin insan fitratına etkisi insan şerefine aykırı olan şeyleri yemenin yasaklanması, giyim kuşam konusunda gösterilmesi gereken hassasiyetler ile karı-koca ilişkilerinin sınırları gibi konular genelde ayet ve hadisler ışığında fıkıh kitaplarının Kerahiyye/İstihsan bölümlerinde işlenmiştir. Bk. (Merginânî, IV, 1424, 412-430).

23/644) de benzer rivayet gelmiştir. Ancak hadlerde ve kısas cezalarında şahitlerin tezkiesine ihtiyaç vardır. Hadlerin şüphe ile düşürülmesi ve had cezalarının ağırlığı dikkate alındığından şahitlerde tezkie şarttır. Hatta hasmı tân ederse bu tezkie işi gizli ve açık olarak yapılabilir. İmameyn ise diğer hukuk davalarında da gizli ve aşikâr şahitlerin tezkie edilmesini savunmuşlardır. Çünkü kaza hüccete bina edilir. Hüccet ise adil şahitlerin şahitliğidir ki ancak adâlet bununla tahakkuk eder ve kaza butlandan korunur. Merginânî bir görüşe göre bu ihtilafın *ihtilafu asrin ve zamanin/ asır ve zamandan* kaynaklandığını söyledikten sonra kendi zamanlarında da fetvanın imameynin görüşüne göre olduğunu bildirmiştir (Merginânî, 1424, s. III, 131-132). Toplumda ahlaki yapının bozulup hak telakkisinin azalması neticesinde insanların birbirleri hakkında çekinmeden iftira ve bühtanda bulunması çoğalınca hem ceza hem de hukuk davalarında şahitlerin gizli, açık tezkiesinin yapılması elzemdir. Belki yeni araştırma tekniklerinden de faydalanılabilir. Bu nev'i araştırmalar ayrı bir hak ihlali oluşturmamalıdır. İnsanların lekelenmeme hakkına her yönden riayet edilmelidir.

Merginânî'nin Güncel Meselelerde Metin İnşası

Merginânî, inceleyeceğimiz konuyu Edebül'-Kâdı kitabında *mesailü şetta*/çeşitli meseleler diye açtığı başlıkta ele almıştır. Neden kitaba Edebül'-Hâkim ismini vermemiştir. Bunun irdelenmesi gerekir. Konuya geçmeden önce istitradı olarak 'kadî' ve 'hâkim' kelimeleri hakkında kısa bir değerlendirmede bulunmamız konumuza katkı sağlayacaktır.³⁷ Fıkıh usûlünde *kaza* ve *eda* kelimeleri mecazen birbiri yerine kullanılmaktadır (Nesefî, 2018, s. 43). Dolayısıyla kadî, davalılar arasında ödenmesi gereken hakkın gecikmesinden hareketle hakkı, davalıdan alıp davacıya eda eden, devlet başkanı adına hüküm verip infaz edene denir. Başka bir ifade ile işi ayrıştırıp tamamlamak ve bitirmek anlamına gelir (Askerî, 2006, s. 326; En'am, 6/2; İsrâ, 17/4; Sebe, 34/13; Fussiet, 41/12). Hüküm husumete mani olmak anlamına geldiğinden hâkim aklın ve şer'in gerektirdiği şekilde hükümle meseleyi fasl edendir. Bir de hükümün kazadan farklı olarak sebep ve illette benzerlik olduğunu ifade eder. Eşyanın hükmü asla raci olan ve olmayan diye ikiye ayrılmıştır (Askerî, 2006, s. 327). Hâkim ise hadiseler benzer olsa da başkasına benzeterek değil meselenin nev'i şahsına münhasır/sui generis özelliğinden hareketle haksızlığa mani olup basiretli bir şekilde davayı hall u fasl eden anlamındadır.³⁸

Merginânî'nin, kadılık kitabındaki güncel mesele şöyledir: Ebu Hanife'ye göre iki katlı bir binanın alt kat maliki kendi mülkünde üsteki malikin rızası olmadan eve kazık çakamaz, delik veya pencere açamaz. Çünkü ona göre başkasının hakkının taalluk ettiği yerde asıl olan tasarruftan sakınmaktır. Tıpkı rehin alan ile kiracının mal sahibini tasarruftan alıkoymaları gibi. Kaldı ki maldaki tasarrufun mutlak olması, karşı tarafın bu tasarrufa razı olmasına dayanır. Dolayısıyla alttaki ev sahibinin evle ilgili tasarruflarının üsteki eve zarar verip vermeyeceğinin bilinmemesi mahzurunu ortadan kaldırmaz. Bunun yanında alttaki tasarrufların ister istemez üsteki evde gevşeme ve sarsılmalar ile eve zarar verebileceğinden bu tasarrufa izin verilmez. İmameyn ise alttaki ev sahibi üstekine zarar vermeyen şeyleri yapabilir görüşündedirler. Üst kattaki malikin kendi evinin üstünü yapması hakkında da aynı ihtilaf caridir (Merginânî, 1424, s. III, 121). Bazı âlimler; imameynin görüşü Ebu Hanife'nin görüşünü açıklar mahiyette olduğundan aralarında ihtilaf olmadığını savunurlar. Bir kısım âlim de asıl olan anılan tasarrufların imameyne göre caiz olduğu görüşündedir. Çünkü bu, kişinin kendi mülkündeki bir şeyde tasarruf etmesidir. Mülkiyet ise mutlak tasarrufu gerektirir. Tasarrufların caiz olması, birinin tasarrufunun diğerine zarar vermemesine bağlıdır. Bahse konu şekildeki tasarrufların zarar vereceği kesin olarak bilinmediğinden imameyne göre kişilerin tasarrufuna mani olunmaz (Merginânî, 1424, s. III, 121).

Bu meselede Merginânî'nin, imameynin görüşlerini fıkıh ilminde zayıflığı kabul edilen ifadeler (kîle) ile nakletmesi ve Ebu Hanife'nin görüşünü sona alması onu tercih ettiğini göstermektedir. Günümüz hukukunda ele alınan ortak mülklerdeki tasarrufların daha önce fıkıh ilminde tartışılması, zamanımız da ise Ebu Hanife'nin görüşünün tercih edilmesi, önemli bir husustur.

Gördüğümüz üzere Merginânî, "*hakkın kötüye kullanılması*" diye bilinen teoriyi asırlar önce Ebu Hanife'den naklederek işlemiştir. İslam hukuku konuyu genel olarak işlerken Hz. Peygamber'in (sav) komşu hakları ile ilgili hadisleri delil getirilmiştir. Şöyle ki uzunca bir hadisin devamında Hz. Peygamber komşunun, komşusunun binasından daha yüksek bina yaparak onun rüzgârına engel olmasını yasaklamıştır (Müttaki el-Hindî, 1981, s. IX, 52; Zeydan, 2013, s. 225). Ayrıca "zarar ve zarara karşı zararlar mukabele yoktur" (İbn Mace, *Ahkâm*, 17; Malik, *Muvatta*, *Akdîye*, 31; Mecelle md. 19) hadisi, hakkın kötüye kullanılması açısından çok kapsamlı bir hukuk kuralı olarak işletilmiştir. Alman araştırmacı Josef Kohler'in (1849-1919) konu ile ilgili makalesinde asıl mucizevi ve şaşırtıcı, heyecan verici olan İslam hukukçularının hakkın suiistimali konusunda İslam'ın temel, basit esaslarından böyle geniş ve detaylı hükümleri çıkarmış olmalarıdır, tespiti (Köse, 1999, s. 7) dikkate değerdir.

37 Yapacağımız değerlendirmeler genelde Fıkıh usûlü, Ebu Hilal el-Askerî'nin el-Fürûk fi'l-Luga'sı, Raci el-Esmer'in *Kamusu'l-Ezdat*'ı ve Cavli Murat'ın *Mu'cemül'-Hadî fi'l-Mütera-difat ve'l-Müteanîsat* isimli sözlüklerinden mülahazalar olacaktır.

38 Kanaatimizce Mecelle'nin, "hâkim, hakîm, fehîm, müstakîm ve emîn, mekîm, metîn olmalıdır" (Mecelle, md. 1792) tarifi, mezkûr anlamı müşirdir. Çünkü hak zayı olmuşsa telafisi çok zordur. Her insanın bir hayatı vardır, onun lekelenmemesi ve heder edilmemesi esastır. Hatta Başgîl'in hukuk kaidelerini içtimal bünyenin hifzıssıhhası olarak belirtmesi manidardır. (Başgîl, *Esas Teşkilat Hukuku*, 12.) Belki de tabiplere *hekim* denmesi ve hastalık öncesi tıbbî tedbirlerle *koruyucu hekimlik* denmesi yine kelimenin kök anlamlarından gelmektedir. Zira hastalıklar aynı olsa da kişilere özel durum kaçınılmazdır ve bir kimsenin hayatı tam olarak başka bir kimseye benzemez, yine örneksiz bir hayata tababetin gerektirdiği şekilde müdahale ederek hastalıklara mani olmak, tedavi etmek hikmete müstenit bir iştir, onun için hastayı tedavi edene *hekim* denir. Spor müsabakalarını yönetenlere de *hakem* denmesi tesadüfi olmasa gerektir. Orada da ayrı ayrı olaylar vardır ve anlık basiretli bir hüküm verip hakkın zayı olmasına mani olmak vardır. Çünkü maçtan sonra kararın yanlış olduğu anlaşılrsa da artık hüküm verilmiştir. Zaten maçın tekrarı da söz konusu değildir. Dolayısıyla *hâkim*, *hekim* ve *hakem* çok titiz ve basiretli davranmalıdır. Belki sonuç olarak tekrarı olmayan hayat ve hakların korunmasının ehemmiyetinden hareketle bu isimlendirmeye yapılmıştır da diyebiliriz. Ayrıca Ebu Hilal el-Askerî hâkim ile hakem arasında şöyle bir ayırım daha yapar. Hakem hükmetmeye ehil olması gereken kişi için kullanılırken, Hâkim ise hükmetmenin şanından olan kişi için kullanılır. O bu inceliğe işaret etmiş, hükümle sıfatlanmanın methi gerektirdiğini çünkü bunun fiilde sabit carî bir durum olduğunu, dolayısıyla hâkimin bazen isabet edemeyeceğini, fakat kim hüküm sıfatını *hakem* olarak hak ederse, o kullanım tazim ve meth için olacağından onun hükmünde sadece isabetli olması beklenir. (el-A'skerî, 2006, s. 327-328.) Dolayısıyla karı-koca anlaşmazlıklarında her iki taraftan *hakem* tayininin (Nisa, 4/34) uygulamasında anlaşmazlığı çözecek hakemlerin kabiliyet, saygınlık ve yetkinlikte olmaları gerektiğine işaret edilmiştir, diyebiliriz. Yine bu hadise de nev'i şahsına münhasırdır. Ayrıca 20.yüzyılın ikinci yarısından beri işlerlik kazanmış olan Tahkim müessesesinin uluslararası niteliği de önemlidir. Yabancı hakem kararlarının tanınması ve tenfizine yönelik New York sözleşmesi, birleşmiş milletlerden sonra en çok tarafı olan sözleşmedir. 1958 yılında imzalanmıştır. Sulh ile ilgili olarak da günümüzde pek çok davada dava şartı olarak zorunlu arabuluculuk müessesesi getirilmiştir. Bunun anlamı şu: dava açmadan önce arabulucu önünde sulh olmaya çalışsın. Sulh olamazsa ancak dava açılabilir. Neticede günümüzde tatbik edilen tahkim yasa ve arabuluculuk müessesesi hasımların mahkemeye gitmeden bazı davaların sahanın uzmanı hukukçular tarafından çözülmesi, mahkemelerdeki iş yükünün azalması, tarafların daha rahat bir ortamda meselelerini konuşmaları ve genelde tokalaşarak ayrılmaları çok isabetli olmuştur. Arabulucu hukukçular sayesinde sulh yaparak da "*sulh en hayırî olanıdır*" (Nisa, 4/129) hükmünün tecelligâhi olmak sosyolojik ve psikolojik yönden ayrı bir güzelliştir. Bu kişilerin seçiminde, yukarıda değindiğimiz hakemlik vasıflarının dikkate alındığı kanaatindeyiz.

Netice itibariyle Hz. Peygamber'den sonra müctehit sahabeler ve sonraki fakihler vasiyet, talak, velayet, alacak ve mal üzerindeki tasarruf haklarının suiistimal edilmesini yasaklayan ayet ve hadislerden hareketle konu hakkında: a. Başkasına zarar vermek kastıyla kullanılması, b. Hakkın kullanılması sonucunda fahiş zararın ortaya çıkmasını, c. Hakkın kullanımının üçüncü şahıslar için umumi bir zarar meydana getirmesini, d. Hakkın kullanımında meşru menfaat yokluğunu, e. Menfaatler arası aşırı oransızlığı, hakkın kötüye kullanılması olarak kabul etmişlerdir (Köse, 1999, s. 11).

Hakkın kötüye kullanılması hususunun ne Roma ne de Cermen hukukunda doğrudan doğruya düzenlendiğine rastlıyoruz. Bu nazariyenin temelinde 1789 Fransız Devrimi'nin güçlendirdiği ferdiyetçilik akımı vardır (Köse, 1999, s. 8). 1789 İnsan ve Yurttaş Hakları Beyannamesi'nin 4. maddesi şöyledir: “*Hürriyet başkasına zarar vermeyen her şeyi yapabilecektir. Böylece her insanın doğal haklarını kullanması, toplumun diğer üyelerinin de aynı haklardan yararlanmasını sağlayan sınırlarla sınırlanmıştır.*” Görüldüğü gibi bu beyanname hürriyetler arasında çatışma olduğu düşüncesine yabancı değildir (Gözler, 2018, s. 250-251). Böyle olmakla birlikte Batı hukukunda hakkın kötüye kullanılması nazariyesinin ilk uygulaması Fransa'da olmuştur. Sırf komşu evin manzarasını kapamak amacıyla kendisine hiçbir faydası olmayan lüzumsuz görkemli bir baca inşâ ettirmiş olan bir mülk sahibi aleyhine açılan dava münasebetiyle 2 Mayıs 1855 tarihinde Colmar İstinaf Mahkemesinin: “*kötülükten ilham alan ve fena bir hırsın tesiriyle işlenen, haklı hiçbir şahsi menfaate dayanmayan ve başkasına fahiş bir şekilde zarar veren bir fiilin adâlet organlarınınca tasvip ve tasdik edilmesi ahlak ve hakkaniyet prensiplerine aykırıdır*” gerekçesine istinaden baca yıktırılmıştır (Köse, 1999, s. 9). Böylece Batı'da birinci ve ikinci dünya savaşından sonra sosyal ve ekonomik hakların geniş ölçüde kabul edilmesiyle klasik hürriyet anlayışında değişiklikler olmuştur. Bu değişme özellikle mülkiyet hakkında kendini açıkça göstermiştir. Mülkiyet hakkı artık liberalizmin altın çağında olduğu gibi ‘mutlak’ ve ‘mukaddes’ hak olmaktan çıkmış çağdaş anlayışa göre mülkiyet insan kişiliğine bağlı dokunulmaz bir ayrıcalık değil, fakat ekonomik haklar arasında yer alan ve sosyal fonksiyonu olan sınırlı bir hak halini almıştır (Kapani, 1976, s. 72).

İşte Batı hukukundan asırlar önce ‘hakkın kötüye kullanılması’ gibi mevzuların Merginânî tarafından ele alınması onun eserinin kıymetini artırmıştır. Hidaye'nin diğer bölümleri hakkında yapılacak çalışmalardan Batı hukukunun daha çok faydalanacağını düşünüyoruz. Hatta aynı konunun 3 asır sonra üslup ve usûl olarak takipçisi Molla Hüsrev tarafından Gurer ve Dürer'de şüfa hakkı ile irtifak haklarında da işletilmesi sahada birkaç adım daha atıldığı delilidir (Molla Hüsrev, II, 416-417). Bir de bu konuda birlikte basılan Ebu'l-İhlas Şürûnbülâlî'nin (öl. 1069/1659) haşiyesi ile müstakil basılan Ebu Said el-Hâdimî'nin (öl. 1176/1762) haşiyesi (Hâdimî, 1310, s. 447) dikkate alınırsa nazariyenin Osmanlı uleması tarafından ne kadar genişletildiği anlaşılmış olur.

Fethi Düreynî hakkın kötüye kullanılması nazariyesi ile ilgili müstakil bir çalışma yapmış ve fıkıh ilminde bu nazariyenin genelde ‘teassuf’, ‘isaet’ kavramlarıyla ifade edildiğini Şâtıbî'nin ‘el-isti’malü'l-mezmum’ kavramını kullandığını nakletmiştir. İbn Kayyim (öl. 751/1350) ise ‘el-medarratu fi'l-hukuk’ ifadelerini kullanmıştır. Düreynî, bunların birbirine yakın olduğunu söylese de kendisi ‘teassuf’ kavramını tercih etmiştir (Düreynî, 1998, s. 44-53).

Mahmasânî (öl. 1909-1986), raşit halifelerin uygulamalarını anlatırken konuyu ‘teassuf’ kelimesiyle ifade etmeyi tercih etmiş ve ‘öz el mülkiyette komşuluk ilişkileri’ başlığı altında işlemiştir. Kişinin mülkiyetindeki tasarruflarını; maslahat-ı amme, başkalarının hakkı ve teassufun yani hakkın kötüye kullanılmamasının vücûbiyeti gibi şartlara dikkat çekmiştir. Yine akar sahiplerinin aralarındaki muamelede dikkat etmeleri gerektiğini salık vermiştir. Devamında Nisa suresindeki yakın ve uzak komşuya ihsan üzere muamele edilmesini emreden ayeti (Nisa, 4/36) ile kişinin kardeşini veya komşusunu nefisinden çok sevmedikçe iman etmiş olamaz hadisini (Müslim, *İman*, 45) delil getirmiştir (Mahmasânî, 1984, s. 436-438). Ayrıca o, konuyu “*Cevaz-ı şer'i zamâna münafi olur*” (Mecelle, md. 91) yani kişi kendi mülkünde tasarrufta bulunurken başka birisine zararı dokunursa tazminle mükellef olmaz, başlığı altında da incelemiştir. Batı hukukunda hakkın suiistimali konusunun olmadığını ‘hakkını kullanan başkasına zarar vermiş olamaz’ kuralının Roma hukukunda hakim olduğunu, Fransızların da önceleri aynı kanaatte olduğunu, hatta İngilizlerin malum konuyu ‘taaddisiz zarar’ olarak gördüklerini nakletmiş ancak sonra ferdiyetçi akımın Fransa'da hız kazanması ile konunun gündeme alındığını özetle zikretmiştir (Mahmasânî, 1983, s. I, 35-38).

Mahmasânî, ‘hakkını kullanan başkasına zarar vermiş olamaz’ kuralı hakkında müctehitlerin aynı fikirde olduğunu zikretmiş ve Kâdîhan'dan (öl. 592/1196) naklen, Ebu Hanife ile ilgili bir fetvadan hareketle onun da aynı kanaatte olduğu sonucuna ulaşmıştır. Bu o günkü ahlaki yapı gereği komşuluk hukukuna riayete binaen ortak mülkiyetin dışındaki mutlak kullanımla alakalı olabilir. Çünkü Kâdîhan'ın çağdaşı olan Merginânî'nin Hidâye'de anlattığına bakılırsa Ebu Hanife'nin ortak mülkiyetteki tasarruflar hakkında bu kanaatte olmadığı görülür. Yalnız Mahmasânî, mezkûr kural hakkında ilk defa Ebu Yusuf'un ve müteahhir âlimlerin istihsan delilinden hareketle aksi kanaatte olduğunu da nakletmiştir (Mahmasânî, 1983, s. I, 39-40). Hakkın kullanımında meydana gelen “*zarar-ı fahiş bi eyyi veçhin kân def ettirilir,*” (Mecelle, md. 1200) kaidesi Mecelle tarafından çeşitli misaller ile komşuya zarar verecek demirci, değirmen veya fırın gibi mekânların duman ve rayıhasından komşuların eziyet görmesi durumlarında hakkın kullanılmasına izin verilmeyeceği açıkça beyan edilmiştir (Mecelle, md. 1201-1212). Yine Mahmasânî hakkın kötüye kullanılması ile ilgili komşuluk alakasına değinerek İslam hukukunda ‘akdu'l-civar’ isminin yaygınlaştığını ileri sürmüştü, Mecelle'deki mefsedet-in definin evla olduğu (Mecelle, md. 30), zararın izale olunacağı (Mahmasânî, 1983, s. I, 44-48, 49-55; Mecelle, md. 19, 20) maddeleri ile bir de bunların izahı sadedinde diğer maddelere atıfta bulunmuştur (Mecelle, md. 1197, 1198, 1200-1203). Yaşadığımız dünya şartlarında ‘yetkinin kötüye kullanılması’ konusunun da fıkıh ve ahlak ekseninde yeniden ayrıca ele alınıp tartışılması gerekmektedir.

Türk Medeni Kanunu'nun, 2'nci maddesinde “*Herkes, haklarını kullanırken ve borçlarını yerine getirirken dürüstlük kurallarına uymak zorundadır. Bir hakkın açıkça kötüye kullanılmasını hukuk düzeni korumaz.*” Hükmü yanında komşuluk hukuku bakımından malike bazı ödevler de yüklemiştir. Mesela 737 maddesinde “*herkes taşınmaz mülkiyetinden doğan yetkileri kullanırken ve özellikle işletme faaliyetini sürdürürken, komşularını olumsuz şekilde etkileyecek taşkınlıktan kaçınmakla yükümlüdür*” hükmü (Gözler, 2015, s. 279-281) ‘hakkın kötüye kullanılmaması’ ile ilgili düzenleme olarak güzel bir noktaya gelmiş ve İslam hukukunun asırlar önce belirlediği kuralı nispeten yakalamıştır.

Sonuç

Eskiden beri fıkıh metinlerini anlamamanın ve metin inşâ etmenin zorluğu kabul edilen bir gerçektir. Bunun sebepleri pek çok olsa da fıkıh ilminin ilahi kaynaklı oluşuna bağlı olarak değişen yönü ile değişmeyen yönünün tespit edilip ona göre hareket edilmesi bu alanda bir girizgâh olacaktır. Bu minvalde fıkıh ilminin kelim ve özellikle ahlak ile ilişkisinin sürdürülmesi de çözülmesi gereken bir mesele olarak iyice gün yüzüne çıkmıştır.

Metinleri doğru anlama ve inşâ etmenin engellerinden birisi hiç kuşkusuz İslam coğrafyasında gerçekleşen maddi ve manevi yıkımı olan savaşlardır. Bu savaşların Müslümanların doğru refleks göstermesine mani olduğuna değindik. Şöyle ki Moğol istilası sonrası İslam dünyasında ciddi bir toparlanmanın yaşandığı malumdur. Fakat Batı'nın genel desteğiyle İngilizlerin Ortadoğu'yu içten karıştırıp Hint alt kıtasını işgal süreci fikri yıkımı gerçekleştirdiğinden iki yüz yıldır İslam âlemi -elektrik çarpmış gibi etkilediğinden- bir türlü kendine gelememektedir. Öyleyse dıştaki yıkımdansa içte ve zihinde olan yıkımın daha tehlikeli ve etkili olduğu anlaşıldığından behemehâl bu mesele üzerine eğilmek ve sistemli düşünen bir zihin inşasını oluşturmak gerekir.

Geleneğimizdeki metinlerin kolay eskimemelerinin sebebini sadece nas merkezli oluşlarında değil biraz da inşâ edenlerin hem anı hem de geleceği kuşatacak şekilde konuları sunmalarında aramamız gerekmektedir. Hatta daha önce değindiğimiz gibi metin inşâsında bütün ilmi ve mevcut şartlar dikkate alındığından bizzat metnin problem merkezli işlendiğini ve kriz dönemlerinde çözüm önerisinde bulunduğunu da göz ardı etmemek gerekir.

Bir adım daha ileri giderek metinleri anlama ve inşâ etmedeki başarısızlığımızda bizim ilmi altyapımızın yetersizliği ve bilim zihniyetinden uzaklaşmamızı irdelememizin gerçekten de vaktinin gelip geçtiğini söylemek durumundayız. Çalışmada işaret ettiğimiz gibi belirli bir sanat eserinin icadı için nasıl birtakım malzemelere ihtiyaç varsa metinleri anlama ve yeni metinler inşâ etmek için de ilmi birikime ve üstün bir zekâyâ ihtiyaç olduğu müstağniyi izahtır.

Çalışmada örnek kabilinden esas aldığımız Hidaye isimli eserde yazdığı klasik konular ile dönemindeki güncel konuları çözmede uyguladığı sistemin uyum içinde olmasını, metin inşâsı açısından çok önemsiyoruz. Peki, bizim böylesi metinler inşâ etmemizi engelleyen şeyler nelerdir? Daha açık bir anlatımla bizim eksikliğimiz nedir? Maddi imkânlar açısından fazlasına sahip olduğumuzu izaha gerek yoktur. Bu minvalde özensizliğimiz, ihmalkârlığımız, çağın getirdiği bilimsel disiplinlerden yeteri kadar müstefit olmayışımız gibi pek çok sebep sıralayabiliriz. Fakat önemle belirtmek gerekir ki, anlamamanın dolayısıyla metin inşâ etmenin temelini teşkil eden kendi alanımızla ilgili kuşatıcı bilgi eksikliğimiz ve İslami ilimler arasında koordine yapacak seviyede olmayışımızdır. Bu durumu tetikleyen amillerden birisi de hiç kuşkusuz branşlaşmanın beraberinde getirdiği geniş bir yelpazede okuma alışkanlığından mahrum oluşumuzdur.

Bizlere sorulan fikhî veya kelimî meselelerde -en iyi ihtimalle- ya ilmihale ya da klasik bir esere bakıp oradan hüküm bulmaya çalışıyoruz. Belki fazla değişmeyen meselelerde böyle davranmamız makul olabilir. Bunun yanında meseleye ya bir ayet ya da bir hadis okuyup konuyu kendi isteğine göre yönemsiz yorumlayanlar da olunca toplum ciddi bir akıl karışıklığına düşmüştür. Hâlbuki -fikhi mesaili bilmese de- ilimde iddia sahibi kişinin ya usûle göre hareket edip meseleyi her yönden inceledikten sonra hüküm vermesi, ya da en azından mün-tesip olduğu mezhebin usulüne göre hüküm verip ihtiyaten fıkıh kitabına da atıfta bulunması gerekir. İşte bu yöntemi kullanan kişinin en azından 'tahir ehli'nden olup tefakkuh ettiğini ve müntesibi olduğu mezhebin fikhî müktesebatını özümseyip usûlünü anladığını söyleyebiliriz. Belki de metin inşâsı için en azından bu mertebede olmak gerekir.

Çalışmamızda metinlerin aşırı kısalığı ve aşırı uzunluğunu eleştirmiş, lafız mana uyumu ve akıcılığın esas olması gereği üzerinde durmuştuk. Şunu ifade edelim ki, Osmanlı'da şerh ve haşiyeciliğin veya zeyl yazmanın dünyadaki tenkitli neşrin ilk orijinal misalleri olduğunu söylemeden geçemeyeceğiz. Bunlar metinleri anlamada ve inşâda bizlere katkı sağlayacaktır.

Günümüzde fıkıh, usûl ve kelim metinlerini yeni baştan çıkış şartlarını, ortamlarını ve işlevselliklerini de dikkate alarak iyice okuyup çözümlerimize göre gerekli ilke ve içerikleri tespit edip ilave ve düzenlemeleri yaparak hem Arapça hem de Türkçe yazmalıyız.

Şimdi klasik metinleri anlama ve inşâ etmemize katkı sağlaması açısından klasik metinlerin kısalığı ve zorluğunu etkileyen amillere değinip günümüzle mukayese nev'inden bazı tespitlerimizi yazabiliriz.

Öncelikle kadim ulemamız arasında metin yazma konusunda bir geleneğin oluştuğunu söyleyebiliriz. Gelenek, süreklilik kazanmış bir strateji olduğuna göre, muhtemelen metin inşâsı da böylesi bir strateji ve usûl ile meydana gelecektir.

Metinlerin kısa olmasında yazı malzemesinin kısıtlılığı, yazmanın ve silmenin zorluğu önemli bir amildir. Günümüzde olduğu gibi, kopyala yapıştır, kes yapıştır, bir tuşla taşı veya sil imkânının olmadığı açıktır. Ayrıca metni kaleme alan âlim, genelde kendi akranlarını dikkate alarak yazmıştır. Onun için anlamada sıkıntı çekmekteyiz.

Biz Türkler, fitraten Arap olmadığımızdan yazarken ister istemez medreselerde okunan sarf, nahiv, mantık, belagat ve fıkıh usûlü sistematizmasının etkisinde kalmışız. Onun için tarihte yazdığımız metinler sıkı metinler olup kolay anlaşılmalıdır. İşte Orta Asya'da ve Anadolu'da yazılan metinlerin zorluğu biraz da buradan gelmektedir.

Klasik metinlerin kısa olmalarındaki bir diğer gerekçe ise metinlerin ezberlenmesini kolaylaştırmak içindir. Metin ezberlemek -ezberlenecek esas metin Kur'an'dır- faydalı olabilir. Ancak ezberciliğe dönüşmesi üretilmeyi olumsuz etkileyebilir. Dolayısıyla metin inşâsı, kanaatimce ezberlediğini hatırlamaktan daha ziyade üretmekle ve türetmekle olacaktır.

Klasik metinlerin kısalığını veya şerh ve haşiyelerin uzunluğunu eleştirirken günümüzde yapılan akademik çalışmaların gereksiz uzunlukları hakkında da konuşmalıyız. Belki metin kısmını iyice kısa tutup sıkı metinlerin yazılmasına bir başlangıç yapabiliriz. Dipnotları detaylı

olabilir. Ancak metnin mutedil bir kısalıkta olması gerekmektedir. Yüzlerce sayfalık akademik çalışmanın içinde yazarın kendisi sanki yok gibidir. Başka bir kitapta mevcut olanı alıp yazmak nasıl bir ilmi hüviyet taşır, bunun da irdelenmesi gerekmektedir.

Özellikle fıkıh ve kelam metinlerinin sıkı bir şekilde oluşu, mantıkî örgü ve usûlü fıkihtaki 'hüküm' illet' birlikteliğinin esas alınmasından kaynaklanmaktadır. Çünkü fukahanın fıkıh metnini yazarken ve fetva verirken usûlü tatbiki, tıpkı bizim Kur'an okurken önceden öğrenip kavradığımız tecvit kaidelerini sevk-i tabii olarak sühuletle tatbikimize benzemektedir.

Fıkıh usûlünde kullanılan asli deliller; fıkıhın nasla olan irtibatını, ferî deliller; toplumla olan irtibatını, turuku'l-istinbat ise doğru anlamayı ve metin inşâsıyla yani sözle olan irtibatını ortaya koymaktadır. İşte saydığımız bu üç unsur cem edilerek verilen hükümler içtihadî bir nitelik taşıdığından klasik metinler inşâ edilmiş ve gerekçesiz hüküm verilmemiştir.

Hakem Değerlendirmesi: Dış bağımsız.

Çıkar Çatışması: Yazar, çıkar çatışması bildirmemiştir.

Finansal Destek: Yazar, bu çalışma için finansal destek almadığını beyan etmiştir.

Peer-review: Externally peer-reviewed.

Conflict of Interest: The author has no conflicts of interest to declare.

Financial Disclosure: The author declared that this study has received no financial support.

Kaynaklar

- Abdullah Dıraz, M. (2004). *El-Muhtar min Künûzi's-Sünneti'n-Nebeviyye Şerhu Erbaîne Hdisen fi Usûli'd-Dîn*. Daru'l-Kalem.
- Ahsîkesî, H. M. (2015). *Müntehabü'l-Hüsamî mea Şerhihi'n-Namî Abdü'l-Hak Hakkanî*. Büşra.
- Akal, C. B. (2019). "Hukukun Bir Bilimi Yoksa, Hâkimiyet ve Söзде Hakikatten Başka Ne Olabilir?" *Pasajlar Hukuk Düşüncesi*, Doğu Batı.
- Apaydın, H. Y. (2006). "Fıkıhın Yenileşmesi ve Ekol Sistematiği", *İslam Fıkıhının Dinamizmi Sempozyumu*, Bursa, 71-76.
- Apaydın, H. Y. (2017). "Usûl-i Fıkıhın Geçmişi ve Günümüzdeki Müfredatı". *Kelam İlimi ve İslam Hukukunda İçerik Sorunları*, Ensar.
- Apaydın, H. Y. (2018). *Din ve Fıkıh Yazıları*, Haciveyiszade İlim ve Kültür Vakfı.
- Arslan, H. (2018). *Epistemik Cemaat*. Paradigma.
- Askerî, E. H. (2006). Hasan b. Abdullah, *el-Furûk fi'l-Lüga*. (thk. C. Abdulgaynî), Müessesetü'r-Risale.
- Avcı, M. (2014). *Osmanlı Ceza Hukuku*. Mimoso.
- Aydın, M. Ş. (2018). *Din Eğitimi Bilimi*. Kimlik.
- Bâbertî, E. (2009). *Şerhu Vasiyyeti'l-İmami Ebî Hanîfe*. (thk. M. Subhi, Hamza M. Selim Bekri), Daru'l-Feth.
- Başgil, A. F. (1940). *Esas Teşkilat Hukuku Dersleri*. Sertel Matbaası.
- Bedeşşânî, M. E. (1416). *El-Belagatu's-Safiye Teshîlü Muhtasaru'l-Meânî*. Büşra.
- Bedir, M. (2011). Klasiklerle Aramızdaki Mesafe. *Türkiye IV. Dinî Yayınlar Kongresi*. TDV Yayınları.
- Bedir, M. (2017). "Usûl-i Fıkıhın Geçmişi ve Günümüzdeki Müfredatı". *Kelam İlimi ve İslam Hukukunda İçerik Sorunları*. Ensar.
- Beyazîzâde, A. E. (2016). *İmam-ı Azam Ebû Hanîfe'nin İtikadi Görüşleri*. (çev. İ. Çelebi), İFAV Yayınları.
- Buhari, E. A. M. b. İ. (2001). *El-Câmî'u's-Sahih*. (thk. M. Z. b. Nâsırunasir), Dâru Tavki'n-Necât.
- Büyükkara, M. A. (2015). *Çağdaş İslami Akımlar*. Klasik.
- Cessâs, E. B. R. (1993). *Ahkamu'l-Kur'an*. Daru'l-Fikr.
- Çağıl, O. M. (1963). *Hukuk Başlangıcı Dersleri*. Nazir Akbasan Matbaası.
- Çaykara, E. (2001). *Türk Aynştaynı "Oktay Sinanoğlu Kitabı"*. İş Bankası.
- Çeker, O. (2014). *İslam Hukukunda Akitler*. Tekin.
- Çelebi, İ. (2000). *Kelam İlminin Yeniden İnşasında İlke ve İçerik Sorunları*. Kelamın İşlevselliği ve Günümüz Kelam Problemleri Sempozyumu, 24-25 Eylül 1999. (haz. A. Bülent Ünal, A. Bülent Baloğlu), DEÜİF, 89-92, 93-99.
- Dârekutnî, A. b. Ö. (1986). *Sünenü Darekutnî*. (thk. E. T. M. Abadi), Alemü'l-Kütü.
- Dönmez, İ. K. (2015). "İslam Hukukunda Modern İletişim Araçları ile Yapılan Akitler (Batı Hukuku ile Mukayeseli Olarak)". *Fıkıh ve Fıkıh Tarihi İncelemeleri*, İSAM Yayınları.
- Duguit, L. (2019a). *Hak Kavramı ve Devletin Dönüşümü Üzerine Üç Makale*. (şad. E. Partalçı), Pinhan.
- Duguit, L. (2019b). *Le Droit Social le droit individual et la transformation de l'Etat: Conferances faites a l'Ecole des hautes etudes sociales*. (çev. E. Serdengeçti), Pinhan.
- Düeynî, F. (1998). *Nazariyetü't-Te'assuffi İstimali'l-Hakki fi'l-Fikhi'l-İslamî*, Beyrut.
- Düzenli, P. (2013). Osmanlı fetvasında "Muteber Kaynak" ve "Müfta Bih Mesele" problemi. *Türkiye Araştırmaları Literatür Dergisi*, 11(22), 28-40.
- Ebu Dâvud, S. b. A. S. es-Sünen, (thk. M. M. Abdulhamid), Mektebetü'l-Asriyye.
- Ebululâ Mardin. (1996). *Medeni Hukuk Cephesinden Ahmet Cevdet Paşa*. TDV Yayınları.
- Edip Salih, M. (2002). *Masadirü't-Teşrii'l-İslamî ve Menahicü'l-İstinbat*. Mektebetü'l-Ubeykan.
- Ençakar, O. (2014). Molla Hüsvrev'in Dürerü'l-Hükkam'ı Etrafında Oluşan Literatür. *Türkiye Araştırmaları Literatür Dergisi*, 12 (23), 223-277.
- Erdoğan, M. (2016). "İslam Düşüncesinin Kurucu Unsuru Olarak Usûl-i Fıkıhın Kelam, İslam Felsefesi ve Tasavvufu İlişkisi". *İslam Düşüncesinin Kurucu Unsurları Usûl-i Fıkıh, Kelam, Tasavvuf ve İslam Felsefesi*, Ensar.
- Gazzâlî, E. H. M. *El-Mustasfa min İlmi'l-Usûl Maa Fevatihu'r-Rahamut*. (thk. İ. M. Ramazan), Daru'l-Erkam.
- Georgeon, F. (2006). *Sultan Abdulhamid*. (çev. A. Berktaş), İletişim.
- Gözler, K. (2015). *Hukuka Giriş*. Ekin.
- Gözler, K. (2016). *Hukukun Temel Kavramları*. Ekin.
- Gözler, K. (2018). *İnsan Hakları Hukuku*. Ekin.

- Güneş, A. M. (2017). *Hukuk Metodolojisi*. Ekin.
- Hâdimî, E. S. (1310). *Haşiyetü'd-Dürrer ale'l-Gurer*. İstanbul.
- Hallaf, A. (1984). *İlmü Usûli'l-Fikh*. Mektebetü'l-İslamiyye.
- Haskefî, A. (1979). *ed-Dürrü'l-Muhtar Şerhü Tenvîri'l-Ebsar*. (Haşiyetü Reddi'l-Muhtar ile birlikte), Daru'l-Fikr.
- Hatemi, H. (1994). *İslam Hukuku Dersleri*. Sümer.
- İbn Arabî, M. (1994). *el-Fütuhâtü'l-Mekkiyye*. Daru'l-Fikr.
- İbn Haldun, A. b. M. (2001). *Mukaddimetü İbn Haldun*, thk. Ahmet Zeğbî, Beyrut: Daru'l-Erkam.
- İbn Kemal, Ş. A. b. S. (1316). *Rasailü İbn Kemal*, İstanbul: Asitane.
- Kapanî, M. (1976). *Kamu Hürriyetleri*. Sevinç Matbaası.
- Kara, İ. (2011). "Şerh ve Haşiye Geleneği Kuşatılmadan İslam'ın Klasik Kaynakları ve İlim Mirası Anlaşılabilir mi?" *Türkiye IV. Dinî Yayınlar Kongresi*. TDV Yayınları.
- Kara, Ö. (2000). *Belâgatta bir 'icâz-ı hazf' çeşidi: İhtibâk - Kur'an metinlerindeki pratiği*. EKEV, 1/4, 118-122.
- Karagöz, İ. (2007). "Müzdelife'de Yapılacak Görevler". (müzakereciler A. Arı, Z. Koçak), *Türkiye'de Hac Organizasyonu Sempozyumu*. (7-9 Temmuz 2007), DİB Yayınları.
- Kâsânî, A. E. B. *Bedâiu's-Senai fi Tertibi'ş-Şerai*. İlimiyye.
- Kevserî, M. Z. (1994). *Makalatu'l-Kevserî*. Mektebetü'l-Ezheriyye.
- Koçak, Z. (2004). *İslam Hukuk Metodolojisinde Tearuzu Gidermede Tercih Yöntemi*. (Basılmamış Doktora Tezi), Atatürk Üniversitesi.
- Koçak, Z. (2015). *Fıkıh Usûlü Açısından Hükümlerin İstinbatında Tahric Yöntemi*. Uzakülke.
- Köse, S. (1999). İslam hukukunun modern hukuka katkılarını konusunda bir deneme. *Makalat*, 1, (Temmuz 1999), 7-11.
- Kur'an Yolu Meali, Diyanet İşleri Başkanlığı Yayınları.
- Kutluboğa, K. b. H. (2019). *Kitabu Takrîbi'l-Garîb*. (thk. O. Keskiner), İSAM Yayınları.
- Leknevî, A. (1417). *el-Hidaye Maa Şerhi'l-Allameti Abdi'l-Hayyi'l-Leknevî*. Büşra.
- Mahmasânî, S. (1983). *en-Nazariyyetü'l-Amme li'l-Mucibati ve'l-Ukudi*. Daru'l-İlm.
- Mahmasânî, S. (1984). *Türasu Hulefai'r-Raşidin fi'l-Fikhi ve'l-Kada*. Daru'l-İlm.
- Mâtürîdî, E. M. (2004). *Te'vilatu Ehlissünne*. (thk. F. Y. el-Haymî), Müessesetü'r-Risale.
- Merginânî, B. (1424). *Kitabü't-Tecnis ve'l-Mezîd*. (thk. M. E. Mekki), Büşra.
- el-Hidayetü Şerhu Bidayeti'l-Mübtedi*. (1990). İlimiyye.
- Molla Cüyün/Civen, A. S. (2015). *Nuûrü'l-Envar Şerhu Risâleti'l-Menar, maa Kamari'l-Akmar ve Haşiyeti Sirri'l-Esrar*. Büşra.
- Molla Gürânî, A. b. İ. (2007). *ed-Dürrü'l-Levami' fi Şerhi Cem'i'l-Cevami'*. (thk. İ. Kaplan), Daru Sadr.
- Molla Hüsrev. *Müratü'l-Usûl*. Salah Bilici.
- Muttaki el-Hindî, A. A. b. H. (1981). *Kenzu'l-Ummal*. (thk. Bekrî Hayyanî), Beyrut.
- Müslim, H. E. K. (ts). (M. F. Abdalbaki), Dâru İhyâi Türesi'l-Arabi.
- Nesefî, E. B. (2009). *Medârikü't-Tenzîl ve Hakâikü't-Te'vil*. Daru'n-Nefais.
- Nesefî, E. B. (2018). *Menâru'l-Envâr fi Usûli'l-Fıkıh*. (thk. Muhammet Berekat), Daru'l-Lübab.
- Özen, Ş. (2007). "Osmanlı Hukuk Literatürü: Tespitler ve Teklifler". *Dünden Bugüne Osmanlı Araştırmaları Sempozyumu*, Klasik.
- Pezdevî, F. A. b. M. (2014). *Usûlü'l-Pezdevî (Kenzü'l-Vüsûl İla Ma'rifeti'l-Usûl)*. (tahric. K. b. Kutluboğa; thk. S. Bektaş), Daru'l-Beşair.
- Schopenhauer, A. (2005). *Okumak Yazmak ve Yaşamak Üzerine*. (çev. A. Aydoğan), Şule.
- Serahsî, E. B. Ş. *Kitabu'l-Mebsût*. İlimiyye.
- Seyyid Sabik. (1992). *Fikhu's-Sünne*. Daru'l-Fikr.
- Şaban, Z. (2016). *Usûlü'l-Fikhi'l-İslamî*. İrşad.
- Şâtîbî, E. İ. İ. *el-Muvafakat fi Usûli'l-Fikh*. (ta'lik S. M. Hıdr). Daru'l-Fikr.
- Şeltut, M., & Sayis, M. (2016). *Mukarenetü'l-Mezahib fi'l-Fıkıh*. İrşad.
- Şimşek, M. (2014). Bir Hanefî klasiği: Merginânî'nin Hidaye'si ve üzerine yapılan çalışmalar. *Türkiye Araştırmaları Literatür Dergisi*, 12/23, 298-318.
- Tâhirü'l-Mevlevî. (2019). *Edebiyat Lüğatı*. (haz. K. E. Kürkçüoğlu, M. Kirenci), BüyüyenAy.
- Taşköprüzade, A. b. M. (2017). *er-Risâletü'l-Cami'a li Vasfi'l-ula mi'n-Nafia*. (thk. A. Mu. Zeynu), Daru'l-Lübab.
- Teftâzânî, A. S. (2000). *Şerhu'l-Akaidi'n-Nesefiyye*. (thk. T. Abdur-Rauf), Daru'l-Kalem.
- Turhan, M. (2018). *Garplılaşmanın Neresindeyiz*. Altınordu.
- Türkistânî, Ş. H. (2012). "Şerhu'l-Akâidetü't-Thavî". (thk. C. B. Salih), Daru'n-Nur.
- Yaman, A. (2019). Fıkıh usûlü işlevini tamamladı mı? *MÜİFD*, 57, 29-43. [\[Crossref\]](#)
- Yaman, A. (2019b). "Müzakere, Fıkıh Usûlüne Dair Modern Tartışmalara Bir Katkı". *Modern Çağda Fıkıhın Anlam ve İşlevi, Tartışmalı İlimi İhtisas Toplantısı*. 06-07 Nisan 2019, Ensar.
- Yurdakul Özkaplan, N. (2019). *İngiltere Orta Doğuya Nasıl Girdi*. Kronik.
- Zaman, M. K. (2018). *Çağdaş Dünyada Ulema*. (çev. M. H. Saçmalı), Klasik.
- Zeydan, A. (2013). *el-Medhal*. Müessesetü'r-Risale.